

Σταύρος Γουλούλης

*Οι επέτειοι της εκατονταετίας
και ο ρόλος τους στη δημιουργία έργων λόγου και τέχνης*

Οι επέτειοι της Εκατονταετίας σε λαούς που είχαν ιστορική συνείδηση αποτελούσαν έναν τρόπο ανανέωσης στο διάστημα του αιώνα. Η έννοια της ανανέωσης προήλθε από τον ετήσιο κύκλο της βλάστησης. Τις τροφές δίνει η Μητέρα-Γη και τα νέα μέλη της τα φέρνει στη ζωή η Μεγάλη Μητέρα. Γιος του Δία και της Σεμέλης-Γης ήταν ο Διόνυσος, ο δένδριτης ή ανθίτης θεός, που είναι ο θεός του Άδη και κύριος του υγρού στοιχείου, της βλάστησης και των χρονικών κύκλων. Διαφαίνεται η εικόνα ενός αιώνιου Διονύσου, τον οποίο επαναφέρει ο νόμος της αιώνιας επιστροφής, που είναι ο κυκλικός νόμος της ιστορίας¹.

Στον ελληνορωμαϊκό κόσμο οι πολιτικοί ηγέτες ενίοτε θεωρούσαν τον εαυτό τους ως Διόνυσο². Ως φορείς της θεότητας της Φύσεως σχετίζοντο με τα Μυστήρια, τα οποία εντοπίζονται στην αρχή της αγροτικής περιόδου και ενείχαν σωτηριολογική επαγγελία³. Έτσι η άνοδός τους στην εξουσία σήμαινε τον ερχομό μιας νέας εποχής, ενός νέου αιώνα, άσχετα χρονικής διάρκειας.

Για τον Πλάτωνα η εκατονταετία (100 χρόνια) είναι μέτρο του ανθρώπινου βίου (Πολιτεία, 10, 615^a). Ο αιώνας φέρνει την κάθαρση της ψυχής. Το δεκαπλάσιο (1000) αναφέρεται στο χρόνο τιμωρίας των ψυχών, 100 χρόνια για κάθε είδος (Πλάτων, Πολιτεία, 10, 615^a). Στον Ορφισμό η ψυχή πρέπει να επαναλάβει 10 φορές τον κύκλο της ζωής για να εξαγνισθεί⁴.

Για τον Ελληνισμό σημειώνει ο P. Vidal-Naquet: *το ξετύλιγμα του χρόνου είναι κυκλικό, όχι ευθύγραμμο. Κυριαρχημένος από ένα ιδανικό του νοητού, που ταυτίζει το αυθεντικό και ακέραιο ον με αυτό που υπάρχει καθ' εαυτό και παραμένει ίδιο με τον εαυτό του, με το αιώνιο και αναλλοίωτο, θεωρεί την κίνηση και γίνεσθαι κατώτερες βαθμίδες της πραγματικότητας, όπου η ταυτότητα δε συλλαμβάνεται πια παρά με τη μορφή του διαρκούς και του αέν-*

1. Στον Ορφισμό ο «Πρωτόγονος» θεός είναι ο Φάνης, που τον διαδέχεται ο Δίας. Αυτός γεννά από την Περσεφόνη τον Διόνυσο-Ζαγρέα, τον οποίο κομματιάζουν οι Τιτάνες. Ο Δίας τον επανέφερε στην ζωή βιώνοντας την παλιγγενεσία και τον προορίζει για μελλοντικό κυβερνήτη του κόσμου. Βλ. H. Jeanmaire, *Διόνυσος. Ιστορία της λατρείας του Βάκχου*, Αθήνα-Πάτρα, 1985 (Paris 1951), 461-463. Ο μύθος του Ζαγρέα θεωρείται προβολή των τελετών της φυλετικής και αργότερα της θιασικής μύησης, όπου συμβαίνει ένας συμβολικός θάνατος. Βλ. Π. Λεκατσάς, *Διόνυσος. Καταγωγή και εξέλιξη της Διονυσιακής θρησκείας*, Αθήνα ²1985, 69 κ.ε.

2. H. Jeanmaire, *Διόνυσος*, 345 κ.ε., 615-616.

3. M. Eliade, *Πραγματεία πάνω στην ιστορία των θρησκειών*, Αθήνα 1981 (Paris 1964), 310 κ.ε.

4. E. Μαραγκιανού-Δερμούζη, «Η ζωή και ο θάνατος στη θρησκευτική σκέψη των αρχαίων Ελλήνων», *Παρουσία Θ'* (1993) 303-315.

ναου, μέσα στο νόμο της επανάληψης. Όταν στις επιγραφές οι Έλληνες καταγράφουν τα κατορθώματά τους, συνδέουν το παρόν τους με το απώτατο παρελθόν⁵. Αυτό σημαίνει ότι τα πράγματα αναφέρονται ή επιστρέφουν σε μία αρχή, από την οποία ξεκίνησαν.

I. Αθήνα-Ελλάδα

Το πέρασμα από μία εποχή (αιώνα) στην άλλη ήταν εξ αρχής θρησκευτικό θέμα. Επιλέγονται μόνο ορισμένα μοντέλα όπου βρίσκει εφαρμογή ο κανόνας:

1ο μοντέλο: ο ερχομός ενός ηγέτη-νέου Διονύσου: Η ανανέωση ανά 100ετία πιθανόν ισχύει στα πλαίσια της αναδιοργάνωσης μιας πόλης. Όταν ο Δημήτριος ο Πολιορκητής ήλθε στην Αθήνα το 307 π.Χ. συνεχίζοντας την πολιτική του πατέρα του κατάφερε να εκδιώξει τον Δημήτριο Φαληρέα και να φέρει την Δημοκρατία. Με ψήφισμα δέχθηκε πρωτάκουστες τιμές. Θεωρήθηκε ως γιος της Δήμητρας⁶ και ονομάστηκε Σωτήρας της πόλης και Καταιβάτης, δηλαδή νέος Διόνυσος⁷. Σύμφωνα με τον Πλούταρχο ήταν ο πρώτος στην ιστορία που ονομάστηκε «Σωτήρ»⁸. Οι Αθηναίοι έκαναν αλλαγές στο σύστημα χρονολόγησης, αλλά ο χρόνος έχει σχέση με τον ανακαινιστικό ρόλο του θεού Διονύσου. Οι προύχοντες είχαν προσδοκίες ότι με τον Δημήτριο θα άρχιζε μια νέα εποχή με έναν νέο ηγέτη-σωτήρα της πόλης. Ο Δημήτριος θεωρήθηκε αδελφός της Αθηνάς, και διέμενε στον Παρθενώνα, έχοντας σύζυγο

5. P. Vidal-Naquet, *Ο μαύρος κυνηγός. Μορφές σκέψης και μορφές κοινωνίας στον ελληνικό χώρο*, Αθήνα 1983, 75 κ.ε.

6. Πλούταρχος, Δημήτριος, 12: *δέχεσθαι Δημήτριον όσάκις άν αφίκηται τής Δήμητρος και Διονύσου ξενισμοΐς... και τών έορτών τά Διονύσια μετωνόμασαν Δημήτρια.*

7. Πλούταρχος, Δημήτριος, 10: *και τόν τόπον όπου πρώτον απέβη τοΰ άρματος καθιερώσαντες βωμόν επιθέντες Δημητρίου Καταιβάτην προσήγόρευσαν, τας δέ φυλάς δύο προσέθεσαν Δημητριάδα και Άντιγονίδα... έποίησαν...* Βλ. K. Scott, «The Deification of Demetrios Poliorketes», *AJPh* 49 (1928) 136-166, 217-239, όπου σχολιάζεται αναλυτικά το θέμα της ταύτισης του Δημητρίου με τον Διόνυσο.

Για το επίθετο «Καταιβάτης» που αποδίδεται στους Δία Κεραύνιο, Ερμή Ψυχοπομπό, ποταμό Αχέροντα, βλ. Λεξικό Liddel-Scott, τομ. 2, 620-621. Ο Δίας Καταιβάτης σχετίζεται με το ιερό Δένδρο της Αθηνάς (Σοφοκλής, *Οιδίπους*, 705). Βλ. E. Saglio, «Arbores Sacrae», *Daremberg-Saglio, DAGR*, 1.1, 358. Για τα Καταγώγια του Διονύσου βλ. H. Jeanmaire, *Διόνυσος*, 458. Π. Λεκατσάς, *Διόνυσος*, 112-113.

8. Πλούταρχος, Δημήτριος, 10: *Πρώτοι μόν γάρ ανθρώπων (οι Αθηναίοι) άπάντων τόν Δημήτριον και Άντίγονον βασιλείς άνηγόρευσαν... μόνι δέ σωτήρας άνέγραψαν Θεούς και τόν επώνυμον και πάτριον άρχοντα καταπαύσαντες, ιερέα σωτήρων έχειροτόνουν καθ' ένιαυτόν, και τοΰτο επί τών ψηφισμάτων και τών συμβολαίων προέγραφον. ένυφάινεσθαι δέ τῷ πέπλῳ μετά θεῶν αΰτους έψηφίσαντο...*

την εταιρά Λάμια, που λατρεύτηκε ως Αφροδίτη⁹. Ο Αθήναιος (Δειπνοσοφισταί, VI, 252f-254b) τα θεώρησε ως κολακείες. Επρόκειτο όμως για τον ιερό γάμο ενός νέου Διονύσου¹⁰. Κάθε χρόνο στα Ελευσίνια Μυστήρια ο λαός ζητούσε τον Παίδα-Πλούτο μέσα από τον Ιερό γάμο Ιέρειας-Ιεροφάντη¹¹. Η κρίση του πολιτεύματος ήλθε να στηριχτεί μία αναβίωση λαϊκού θρησκευτικού φρονήματος, η οποία συνέπεσε, προφανώς όχι τυχαία, με τα 200 χρόνια της Δημοκρατίας (508 π.Χ.).

2ο μοντέλο: η δημιουργία ενός Χρονικού της προϊστορίας μιας πόλης-έθνους: Το Πάριο Μάρμαρο είναι ένα χρονικό της Αθήνας και του ελληνικού κόσμου (1581-299 π.Χ., σωζόμενο τμήμα), όπου συμφύρονται πληροφορίες, φαινομενικά άσχετες μεταξύ τους: ιστορικά γεγονότα κατ' έτος με βάση τους βασιλείς (δηλ. την προσωποποίηση του ενιαύσιου δαίμονα και μετά τους επώνυμους άρχοντες) των Αθηνών, αλλά και άλλα θέματα σχετικά με την οργάνωση της ελευσίνας λατρείας, την εξέλιξη του αθηναϊκού δράματος, την ενθρόνιση βασιλέων, την οικοδόμηση ή συνοικισμό και την καταστροφή πόλεων, τεχνικές ανακαλύψεις, αγώνες, κτλ¹². Επέτειοι 100ετίας διαφαίνονται σε χαρακτηριστικά παραδείγματα. Το 1409/8 π.Χ. είναι η άφιξη της Δήμητρας στην Αθήνα και την επόμενη χρονιά 1408/7 ο πρώτος θερισμός του Τριπτόλεμου. Από αυτή την εποχή αρχίζει η ιστορία της πολιτισμένης Αθήνας. Το 1259/8 (= 150 χρόνια) γίνεται ο συνοικισμός των Αθηνών από τον Θησέα και η αρχή της «δημοκρατίας»¹³. Το 1209/8 (= 200 χρόνια) έγινε η άλωση της Τροίας στο μήνα του θερισμού Θαργηλιώνα (εδώ σε αντίθεση προς την Αθήνα μετά 200 χρ. από τον Τριπτόλεμο ο θερισμός σημαίνει την καταστροφή), ενώ η εμφάνιση του Ομήρου γίνεται το 907/6-906/5 π.Χ., δηλαδή στα 300 (301) χρόνια από την άλωση¹⁴. Από το 683/82 έλαβε τέλος της δεκαετούς, όπως είχε επικρατήσει, παραμονής των βασιλέων, οι οποίοι πλέον εκλέγονται κατ' έτος¹⁵. Το έτος αυτό απέχει 900 χρόνια από την πρώτη χρονολογημένη μαρτυρία, την άνοδο στο βασιλικό αξίωμα του Κέκροπα (1581/0)¹⁶.

9. Ε. Μικρογιαννάκης - Ι. Τουλουμάκος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* (Εκδοτική Αθηνών) (στο εξής: *ΙΕΕ*), Δ', 281, 291 κ.ε., 314. Παρόμοιο ιερό γάμο με την Παρθένο της Ακροπόλεως είχε τελέσει ο Αντώνιος. Η. Jeanpierre, *Διόνυσος*, 76.

10. Αθήναιος 253c-e: ἦδον ὀρχούμενοι καὶ ἐπάδοντες ὡς εἴη μόνος θεὸς ἀληθινός... ἐνταῦθα γὰρ Δήμητρα καὶ Δημήτριον ἅμα παρῆγ' ὁ καιρὸς... τὰ σεμνά τῆς Κόρης μυστήρια ἔρχεθ' ἵνα ποιήσῃ...

11. Ο Δημήτριος μνήθηκε στα Μυστήρια και μάλιστα εκτός εποχής τους (Πλούταρχος, Δημήτριος 26).

12. F. Jakoby, *Das Marmor Parium*, Berlin 1904 & *FGrHist.* αρ. 239.

13. *Ό.π.*, σσ. 6-7, αρ. 12, 13, 20.

14. *Ό.π.*, σ. 9, αρ. 24, 29.

15. F. Jakoby, *ό.π.*, σ. 11, αρ. 32 - Μ. Σακελλαρίου, *ΙΕΕ*, Β', 231.

16. F. Jakoby, *Marmor Parium*, σ. 3, αρ. 1.

3ο μοντέλο: διάρκεια εφαρμογής των συλλογικών αποφάσεων ή συμφωνιών 2 μερών. Οι Αθηναίοι ενέκριναν τους νόμους του Σόλωνα που θα είχαν ισχύ 100 χρόνια (Πλούταρχος, Σόλων, 25). Ο Θουκυδίδης (Ε, 47) αναφέρει την συμμαχία 100 χρόνων ανάμεσα σε Αθήνα-Άργος-Ήλιδα-Μαντίνεια που υπογράφηκε τον Ιούλιο του 420¹⁷. Οι Πεντηκοντούταις Σπονδαί συνήφθησαν μεταξύ Αθήνας και Σπάρτης το 421 (Θουκυδίδης Ε', 20)¹⁸. Η Β' Αθηναϊκή Συμμαχία (377 π.Χ. έγινε ακριβώς μετά από 100 χρόνια από την Α' Αθηναϊκή Συμμαχία (το τρίτο έτος μετά τη ναυμαχία της Σαλαμίνας επί άρχοντος Τιμοσθένους 478/477 π.Χ.)¹⁹.

4ο μοντέλο: ανανέωση κτισμάτων και πόλεων. Ο Ζήνων ίδρυσε στην Αθήνα την σχολή του στην Ποικίλη Στοά το 301 π.Χ., το μέρος όπου εδίκαζαν οι 30 Τύραννοι. Πρώτα όμως προέβη στην εξάγνιση του τόπου, 100 περίπου χρόνια από την πτώση τους (403 π.Χ.)²⁰. Οι Στωικοί πίστευαν στην ανακαίνιση του κόσμου με την εκτύρωση του κόσμου και της αρχής ενός νέου²¹.

Η ίδρυση της νέας Μεσσήνης από φυγάδες Μεσσηνίους στο 3ο έτος της 102ης Ολυμπιάδος (= 370/69 π.Χ.) αφορά μία από τις ελάχιστες περιπτώσεις, όπου υπάρχουν φιλολογικές μαρτυρίες για την οικοδομή της πόλης (Παυσανίας, 4, 177-189). Η παλαιά Μεσσήνη είχε κατεδαφισθεί από τους Σπαρτιάτες κατά τον Β' Μεσσηνιακό πόλεμο μετά την άλωση της ακρόπολης της Είρας που υπολογίζεται από τον Παυσανία στα 668 π.Χ.²². Οι δύο χρονολογίες απέχουν ακριβώς 300 χρόνια. Παρά το γεγονός ότι ο υπολογισμός της άλωσης της Είρας υπάρχει περίπτωση να αποτελεί μεταγενέστερη παράδοση που δεν έχει σχέση με την πραγματικότητα, δείχνει ακριβώς μία καθιερωμένη αντίληψη: μία πόλη ανανεώνεται σε επέτειο εκατονταετίας.

Η περίπτωση της Κορίνθου και της Καρχηδόνας είναι πιο ξεκάθαρη. Ξαναχτίστηκαν με εντολή του Καίσαρα το 46 π.Χ. Η Κόρινθος είχε καταστραφεί από τον ύπατο Μόμμιο το 146 π.Χ. Ονομάσθηκε Colonia Laus Julia Corinthiensis προς τιμήν του ιδρυτή της²³. Το ίδιο και η Καρχηδόνα είχε πανο-

17. Χ. Πελεκίδης, *ΙΕΕ*, Γ' 1, 232.

18. Χ. Πελεκίδης, *ΙΕΕ*, Γ' 1, 226-228.

19. Α. Καλογεροπούλου - Μ. Σακελλαρίου, *ΙΕΕ*, Γ' 1, 20, 394-395.

20. Α. Μπενάκης, *ΙΕΕ*, Ε', 292. Για τη Στοά βλ. *RE*, VA.1, 40-47.

21. Α. Μπενάκης, *ΙΕΕ*, Ε', 292-293.

22. Ο Παυσανίας (IV, 27, 9) χρονολογεί την επανίδρυση της πόλης 287 χρόνια από την άλωση της Είρας, όταν ήταν άρχων Αθηνών ο Δισκίνητος κατά το 3ο έτος της 102ης Ολυμπιάδος (=370/369 π.Χ.), αντί του κανονικού 298. Ο ίδιος χρονολογεί την άλωση της Είρας επί άρχοντος Αθηνών Αυτοσθένους στο 1ο έτος της 28ης Ολυμπιάδος (= 668 π.Χ.) (IV, 23, 4). Πιθανόν πρόκειται για φανταστική παράδοση εφόσον ο Αριστομένης που την υπεράσπιζε πρέπει να έζησε αργότερα. Βλ. Ν. Παπαχατζής, *Παυσανίου Ελλάδος περιήγησις. Μεσσηνιακά - Ηλιακά*, Αθήνα 1979, 70-71, σημ. 2, 77-78, σημ. 3.

23. Πλούταρχος, Ιούλιος Καίσαρ, 57,7. Ν. Παπαχατζής, *Παυσανίου Ελλάδος περιήγησις*.

μοιότυπη την τύχη της Κορίνθου (146-46 π.Χ.). Επανιδρύθηκε με εντολή του «θεού» Καίσαρα (Στράβων 17, 2, 14-15)²⁴.

II. Ρώμη

Οι Ρωμαίοι ήταν πιο συστηματικοί στον εορτασμό των επετείων καθιέρωσης (consecratio) και εγκαινίων (dedicatio) κατ' έτος. Για την Ρώμη ο χρόνος κυλούσε «ab urbe condita», την ημέρα της ίδρυσής της από τον Ρωμύλο (21 Απριλίου 753 π.Χ.). Μια ιδιαίτερη στιγμή στη θρησκευτική ζωή της Ρώμης ήταν οι Ludi Saeculares, οι Αγώνες της Εκατονταετίας, που συμβόλιζαν την αιώνια παρουσία και ανανέωση της Ρώμης και ετελούντο κάθε 110 χρόνια (= σιβυλλικός αιώνας). Η ρωμαϊκή Δημοκρατία άρχισε το 509 με την κατάργηση της βασιλείας. Την ίδια χρονιά, 245η από την ίδρυση της Ρώμης, (= c. 250 χρόνια) έγιναν οι πρώτοι Ludi Saeculares (Censorinus XVII, 7). Ταυτόχρονα έγιναν τα εγκαινία του πρώτου ναού του Διός στο Καπιτώλιο από τον πρώτο ύπατο P. Valerius Publicola στις 13 (Ειδοί) Σεπτεμβρίου του 509²⁵. Σύμφωνα με τον Πλούταρχο (Ποπλικόλας, 21) οι Αγώνες έγιναν το 504, στην 4η υπατεία του Ποπλικόλα, στα 250 χρόνια²⁶.

Στην αρχική τους μορφή οι Αγώνες της Εκατονταετίας προέκυψαν σ' ένα χώρο δίπλα στον Τίβερα ποταμό και κοντά στο Πεδίον του Άρεως με βωμό του Διός (Dis Pater) και της Περσεφόνης (Proserpina) και απευθύνονταν στις χθόνιες θεότητες. Ο χαρακτήρας των εορτών ήταν καθαριστικός²⁷. Οι αυτοκρατορικοί Ludi Saeculares που εγκαινίασε ο Αύγουστος το 17 π.Χ., αλλά και άλλων αυτοκρατόρων, είναι πιο γνωστοί, χάρη στις φιλολογικές πηγές, όπως το Carmen Saeculare του Ορατίου, και τα αρχαιολογικά και επιγραφικά κατάλοιπα που είναι διαθέσιμα²⁸. Διαρκούσαν 3 νύκτες και 3 ημέρες αρχίζοντας από το βράδυ της 31ης Μαΐου²⁹. Οι νυκτερινές λατρείες είχαν χθόνιο-

Κορινθιακά - Λακωνικά, Αθήνα 1976, 17-18, σημ. 3, 13.

24. Την εκατονταετή επέτειο στις δύο πόλεις σημειώνει ο M. Grant, *Roman Anniversary Issues. An exploratory Study of the Numismatic and medallion Commemoration of Anniversary Years 49 BC.-AD 375*, Cambridge 1950, 4.

25. H. H. Scullard, *Festival and Ceremonies of the Roman Republic*, London 1981, 152. Σχετική εορμηνεία (annalistique) κάνει ο R. Bloch, «Le départ des Étrusques de Rome et la dédicace du temple de Juppiter Capitolin», *Académie des Inscriptions et Belles Lettres. Comptes rendus*, Paris 1961, 62-71.

26. M. Nilsson, «Saeculares Ludi», *RE*, IA.2, 1700.

27. J. A. Hild, «Saeculares Ludi», Daremberg - Saglio, *DAGR*, IV.2, 991. J. Gagé, *Recherches sur les Jeux Séculaires*, Paris 1934, 52-53.

28. I. B. Pighi, *De Ludis Saecularibus Populi Romani Quiritium Libri sex*. Publ. Univ. Catt. S. Cuore, ser. 5, Sc. Filol. 35, Milano, 1941 (repr. Amsterdam 1965).

29. Την πρώτη νύκτα ετελείτο θυσία στις Μοίρες, την δεύτερη στις θεότητες του τοκετού

ταφικό χαρακτήρα³⁰. Οι θεότητες των Αγώνων, η προσφορά θυσιών και απαρχών, αποσκοπούσαν να φέρουν την κάθαρση για τον αιώνα που πέρασε και την γονιμότητα της γης και των ανθρώπων για τον νέο που άρχιζε³¹. Έγιναν ακόμη οι Αγώνες επί Δομετιανού (88) (= 105 χρόνια) και επί Σεπτίμιου Σεβήρου το 204 μ.Χ. (= 221 χρόνια)³². Η άλλη σειρά Αγώνων ανά 100 χρόνια με αφετηρία την κτίση της Ρώμης συνεχίστηκε στην αυτοκρατορική περίοδο: 1) το έτος 800 επί αυτοκράτορα Κλαυδίου (47 μ.Χ.). 2) το έτος 900 επί αυτοκράτορα Αντωνίνου (148 μ.Χ.). 3) το έτος 1000 επί αυτοκράτορα Φιλίππου (248 μ.Χ.)³³.

Οι Αγώνες ήταν ένα μοναδικό καλλιτεχνικό θέαμα χάρη στην κατασκευή θεατρικού χώρου, την οργάνωση τελετών, κτλ. Την ίδια εποχή τον μύθο της Νέας Ρώμης του Αυγούστου αναπαράγει η Αινειάς του Βεργιλίου, που είχε σχεδόν ολοκληρωθεί το 19 π.Χ., όταν είχε πεθάνει ο ποιητής. Σ' αυτή (VI) ο Αινειάς βλέπει στα Ηλύσια την ψυχή του Αυγούστου³⁴.

Την ιδέα των επετείων 100ετίας καλλιέργησαν οι Ρωμαίοι αυτοκράτορες με την έκδοση νομισμάτων ή αναμνηστικών μεταλλίων εκτός των *Ludi Saeculares*, κυρίως σε επετείους λούστρων (*decennalia*, *vicennalia*), και σε πλείστες άλλες περιπτώσεις όπως: 1) εκδίωξη των βασιλέων (510-508) και τα σύγχρονα εγκαίνια του ναού του Διός στο Καπιτώλιο (509-508). 2) εορταστικές επετείους εγκαινίων ναών, 3) γέννηση (63 π.Χ.) και θάνατος-Consecratio του Αυγούστου (14 π.Χ.). 4) η *Respublica Restituta* (27 π.Χ.). 5) επέτειοι του *aureum saeculum-Ludi Saeculares* του Αυγούστου³⁵. Το θέμα οπωσδήποτε δεν εξαντλείται με τις παραπάνω περιπτώσεις, ενώ επεκτείνεται και στην επαρχία.

(Ειλειθυίες), και τρίτη στην Γαία (Tellus), ενώ αντίστοιχα την πρώτη ημέρα στον Jupiter (Δία), την δεύτερη ημέρα στη Junon (Ήρα) και την Τρίτη ημέρα στον Απόλλωνα, τον θεό του Φωτός. Για τις πηγές βλ. J. A. Hild, «*Saeculares Ludi*», 992-996. J. Gagé, *Jeux Séculaires*, 25 κ.ε. P. Brind'Amour, «*L'origine de Jeux Séculaires*», *ANRW II.16.2* (1978) 1353 κ.ε. Το τυπικό αναπαράσσεται και από τα μετάλλια που εξέδιδαν οι αυτοκράτορες, όπου εικονιζόταν σκηνές. Βλ. I. B. Pighi, *De Ludis Saecularibus*, 73 κ.ε.

30. J. A. Hild, «*Saeculares Ludi*», 993.

31. I. B. Pighi, *De Ludis Saecularibus*, 164, 173, 287-291.

32. J. Gagé, *Jeux Séculaires*, 79 κ.ε., 107. I. B. Pighi, *De Ludis Saecularibus*, 103: 1) 1057/304: *facturus erat Maximianus Aug.*, 2) 1066/313 *facere neglexerunt Augg. (imp. Constantino, Imp. Licinio)*, 3) 1101 (348): *facere neglexerunt (Ann. Vict. Flavio Philippo, Flavio Salia)*, 4) 1157/404: *ludorum Claudianus Honorius admonuit*.

33. J. Gagé, *Jeux Séculaires*, 83 κ.ε. Ο εορτασμός του έτους 1100 απουσιάζει από τις πηγές.

34. F. De Coulanges, *Το Αρχαίον Άστυ. Μελέτη περί της λατρείας, του Δικαίου, των θεσμών της Ελλάδος και της Ρώμης*, Εν Αθήναις 1898, 171-175. P. Kroh, *Λεξικό Αρχαίων συγγραφέων Ελλήνων και Λατίνων*, Θεσσαλονίκη 1996 (Stuttgart 1972), 753.

35. M. Grant, *Roman Anniversary Issues*, 160-168 και *passim*.

Ο Μ. Grant προβαίνει στην ανίχνευση παραδειγμάτων που ισχύει ο παραπάνω κανόνας. Σε πολλές περιπτώσεις τέτοιες επέτειοι σχετίζονται με έκδοση νομισμάτων ή μεταλλίων:

Α) Ίδρυση ναών και αποικιών (Δημοκρατία)

1) Ο ναός της Concordia in Arce αποφασίσθηκε να κτισθεί το 218 στα 150 χρόνια του πρώτου ναού της Concordia (367 π.Χ.). 2) Ο ναός της Fortuna Primigenia εγκαινιάσθηκε το 194, στα 100 χρόνια του ναού της Fors Fortuna (293 π.Χ.)³⁶. Ας σημειωθεί όμως ότι ο Sempronius λίγο πριν από την τελική μάχη κατά των Καρχηδονίων το 204 π.Χ. (= 500 χρόνια της Ρώμης *aedem Fortunae Primigeniae novit, si eo die hostis fudisset* (Λίβιος 29, 36, 4-9)³⁷. 3) Ο β' ναός του Άρεως (Mars), εγκαινιάσθηκε το 138, στα 250 χρόνια (1/4 χιλιετίας) μετά την παραδοσιακή ημερομηνία του α' ναού (388 π.Χ.). 4) Η ανακαίνιση του ναού του Απόλλωνα του 32 π.Χ. από τον C. Sosius έγινε στα 400 χρόνια της οικοδομής του (431 π.Χ.). 5) Η προς τιμήν της Ειρήνης τελετή *augurium salutis* (160 π.Χ.) συνέπεσε με τη θεμελίωση του ναού του Ιανού (260 π.Χ.). 6) Η Colonia Coria στους Θουρίους (194/93), θεμελιώθηκε 250 χρόνια μετά από την οικοδομή της ελληνικής αποικίας το 444/43. 7) Η ρωμαϊκή πόλη της Καρχηδόνας κτίσθηκε πάλι 100 χρόνια μετά την καταστροφή της.

Στα παραπάνω παραδείγματα μπορούν να προστεθούν και μερικών ναών που σχετίζονται με την κτίση της Ρώμης (753 π.Χ.).

Ο ναός της Ομόνοιας (Concordia) κτίσθηκε το 304 π.Χ., στην επέτειο των 450 χρόνων (= 9η 50ετία) (Τίτος Λίβιος IX, 46)³⁸.

Ο Ναός της Bellona κτίσθηκε εκ νέου το 295 π.Χ., ενώ το 495 κτίσθηκε ο α' ναός (= 200 χρόνια)³⁹. Ασφαλώς μπορούν να εντοπισθούν κι άλλα παραδείγματα.

Β) Αυτοκρατορία

Σύμφωνα με τον Μ. Grant έχουν σημασία οι εξής επέτειοι:

1) Οι Αγώνες του 6 π.Χ. εορτάσθηκαν για την εικοσαετία (*vicennium*) του Nero Drusus. 2) Τα εγκαινία των βωμών της Ειρήνης (Pax), της Salus και του Ιανού το 10 π.Χ. συνέπεσαν με τα 150 χρόνια του *Augurium Salutis*. 3) Η ανακαίνιση του ναού της Αφροδίτης (Venus) στον Έρυκα (Eryx) το 20 μ.Χ. συνέπεσε με τα 200 χρόνια του ναού της Venus Erycina στην Ρώμη (181 π.Χ.). 4) Η Ara Pietatis Augustae εγκαινιάσθηκε το 22 μ.Χ. ακριβώς 50 χρόνια μετά το Arcus Pietatis το 29 π.Χ. 5) Ο Κλαύδιος θεοποίησε την Livia στα 100 χρόνια της γεννήσεώς της (το 58 π.Χ., όπως ο Αύγουστος εγκαινίασε

36. Για το ναό βλ. J. Champeaux, *Fortuna. Recherches sur le culte de la Fortuna à Rome et dans le monde Romain des origines à la mort de César. II. Les transformations de Fortuna sous le République* [Collection de l'Ecole Française d'Athènes de Rome, 64], 1987, 4 κ.ε., 17 κ.ε.

37. J. Champeaux, *ό.π.*, σ. 4.

38. E. Potter, «Dedicatio», *Daremberg - Saglio, DAGR*, II.1, 43.

39. H. Flower, *Ancestor Masks and Aristocratic Power in Roman Culture*, Oxford 1996, 75. *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία* (στο εξής *MEE*), 12, 578-579.

προς τιμήν της την Ara Pacis το 9 π.Χ., στα 50 χρόνια της). 6) Ο Νέρων έκλεισε το ναό του Ιανού το 66 μ.Χ. στα 300 χρόνια από τότε που είχε κλείσει για πρώτη φορά (235 π.Χ.). 7) Οι Ludi Saeculares του Δομιτιανού (88 μ.Χ., αντί το 103) συνέπεσαν με τα 100 χρόνια από την καθιέρωση της αυτοκρατορικής ιερωσύνης το 12 π.Χ. 8) Ο Σεβήρος το 203 μ.Χ. ανακαίνισε τον Circus Maximus μετά από 100 χρόνια από ανάλογα έργα που έκανε ο Τραϊανός το 103 π.Χ. 9) Η εορτή στους Omnes Divi το 183 μ.Χ. έγινε στα 200 χρόνια του Χρυσού αιώνα στο saeculum aureum του Αυγούστου (17 π.Χ.) και μία δεύτερη εορτή έγινε το 224, στα 250 χρόνια της respublica restituta (27 π.Χ.). 10) Ο Κωνσταντίνος θεμελίωσε την Αψίδα στη Ρώμη το 312/13 στα 200 χρόνια των εγκαινίων της Basilica Ulpia και του Forum Trajanum.

Γ) *Σύμπτωση γεγονότων της ζωής αυτοκρατόρων και επετείων αυτοκρατόρων συμβάντων:*

1) Η μάχη του Ακτίου το 31 π.Χ. συνέπεσε με τα 400 χρόνια του ναού του Απόλλωνα (431 π.Χ.) γεγονός που σήμανε την έναρξη της λατρείας του Απόλλωνα του Ακτίου από τον Αύγουστο την ίδια χρονιά. 2) Ο Κλαύδιος συνέδεσε την άνοδό του στο θρόνο (41-54) με το γεγονός ότι ήταν σε ηλικία 50 ετών, γεννημένος την 1η Αυγούστου του 10 π.Χ. στο Λούγδουνον την ημέρα των εγκαινίων του Βωμού της Ara Romae et Augusti. 3) Ο Καλιγούλας συνδύασε την άνοδό του στο θρόνο (37 μ.Χ.) με την γέννηση του Αυγούστου (63 π.Χ.). Το ίδιο γεγονός της γέννησης του Αυγούστου, δηλαδή της λατρείας του Genius, συνδύασε ο Αντωνίνος Πίος, όταν ανέβηκε στο θρόνο το 138 π.Χ., δηλαδή στα 200 (201) χρόνια. Έναν αιώνα αργότερα το ίδιο συνέβη με τον Γορδιανό Α' το 238 (= 300 χρόνια). Το ίδιο γεγονός τόνισε ο Καραύσιος το 288 (= στα 350 χρόνια του Αυγούστου). 4) Ο Κωνσταντίνος εκδίδει το 357 μετάλλια με τους τίτλους Augustus-Caesar, γεγονός που έχει σχέση με τα 400 χρόνια από την αρχή της Αυτοκρατορίας που θεμελιώθηκε το 43 π.Χ. μετά το θάνατο του Καίσαρα.

Πέραν των παραδειγμάτων που εντοπίζει ο M. Grant, εντοπίζονται κι άλλα παραδείγματα: μια σειρά λατρευτικών πράξεων, στις οποίες περιλαμβάνεται η εισαγωγή νέων θεοτήτων στη Ρώμη και η ίδρυση ιερών, σχετίζονται με την ανανέωση της Ρώμης.

Το άγαλμα της Κυβέλης, Μητέρας των Θεών, κατά προτροπή των σιβυλλικών κειμένων εγκαθίσταται στις 4 Απριλίου του 204 στο ναό της Νίκης στον Παλατίνο, για να βοηθήσει στον αγώνα κατά των Καρχηδονίων, ενώ οργανώθηκαν δημόσιοι Αγώνες τα Μεγαλήσια (Megalesia)⁴⁰. Η χρονιά αντιστοιχεί στα 550 χρόνια των εγκαινίων της Ρώμης (= 11η 50ετία ή 5οι πραγματικοί σιβυλλικοί αιώνες).

Τα εγκαίνια ιερών ιδρυμάτων είχαν στη Ρώμη του Αυγούστου μεγάλη διάδοση, επειδή μία νέα εποχή γεννιόταν. Η αλλαγή αυτή ορίστηκε πρώτα στο πολιτικό επίπεδο το 27 π.Χ. που η ρωμαϊκή ιστορία κατέγραψε ως αρχή του

40. R. Turcan, *Les cultes orientaux dans le Monde Romain*, Paris 1992, 42 κ.ε.

principatum, όταν ο Αύγουστος ανέλαβε όλες σχεδόν τις εξουσίες της Ρώμης (respublica restituta). Με το ίδιο γεγονός επίσης συγχρονίστηκε από τον Αγρίπα η ολοκλήρωση του Πανθέου της Ρώμης⁴¹ (Δίων, Ρωμαϊκή ιστορία, LIII, 27).

Η Ara Pacis του Αυγούστου εγκαινιάσθηκε στις 30 Ιανουαρίου του 9 π.Χ.⁴², γεγονός που συνέπιπτε με τα 500 χρόνια της ρωμαϊκής Δημοκρατίας (509 π.Χ.), έτος που σχετίζεται με τους πρώτους Αγώνες της και τα εγκαινία του ναού του Καπιτωλίου Διός⁴³.

Το Forum με το ναό του Άρη (Mars Ultor) εγκαινιάζεται στις 12 Μαΐου του 2 π.Χ., (= 25ος χρόνος της Respublica Restituta), αλλά και στα 750 (751) χρόνια της Ρώμης. Επέτειο υπαινίσσεται ο ναός του Άρη Ultor (Τιμωρού), που υπενθύμιζε την τιμωρία των δολοφόνων του Καίσαρα το 42 π.Χ., δηλαδή πριν από 40 χρόνια⁴⁴. Η ημέρα των εγκαινίων επελέγη ανάμεσα στις 11 και 13 Μαΐου, όταν εορταζόταν η ταφική γιορτή Lemuria⁴⁵. Η 12η Μαΐου συνοδεύτηκε από τις γιορτές Ludi Martiales, που έκτοτε επικράτησαν να γίνονται κάθε χρόνο από τους Seviri Equitum⁴⁶. Στο Forum είχαν τοποθετηθεί αγάλματα των Ρωμαίων Ηρώων (Αινείας, Ρωμύλος, Βασιλείς της Άλβας, Ιούλιοι, Summi Viri)⁴⁷. Στο μέσον το τέθριππο (γνωστό σύμβολο της αποθέωσης⁴⁸) με τον Αύγουστο δήλωνε τον άνοδο (ψυχαναδία) στα Ηλύσια των Ηρώων.

Το 37 μ.Χ. και την ημέρα των γενεθλίων του ο Καλιγούλας τὸ ἥρωον τὸ τοῦ Αὐγούστου ὠσίωσε..., σημαντικό μνημείο για την πορεία της αυτοκρατορικής ιδεολογίας⁴⁹. Ετελέσθησαν θέαι τε παντοδαπαί, μουσικοί αγώνες, ιπ-

41. M. Grant, *Roman Anniversary Issues*, 160 κ.ε. και passim. M. Steinby, *Lexicon Topographicum Urbis Romae*, IV, 54.

42. S. Weinstock, «Pax and the "Ara Pacis"», *JRS* 50 (1960) 44-58. J. M. C. Toynbee, «The "Ara Pacis Augustae"», *JRS* 51 (1961) 153-156. Η 30ή Ιανουαρίου ήταν η γιορτή της Natalis Livia (58 π.Χ., δηλαδή με την είσοδο στα 50 χρόνια). Βλ. W. F. Snyder, «Imperial Anniversaries of the Roman Empire», *YCS* 7 (1940) 233.

43. J. Hall, «The Saeculum Novum of Augustus and its Etruscan Antecedents», *ANRW* II.16.3 (1978) 2569.

44. J. E. Stambauch, «The Functions of the Roman Temples», *ANRW*, II.16.1, 555.

45. H. H. Scullard, *Festival and Ceremonies*, 118-119. M. Bonnefond, «Transferts de fonctions et mutation idéologique: le Capitole et le Forum d'Auguste». *L'Urbs: Espace urbain et Histoire (1er siècle av. J.C.-IIIe siècle ap. J.C. Actes du colloque International organisée par le CNRS et l'EFR, Rome [Collection de l'École Française de Rome, 98], 251-278.*

46. A. Piganiol, *Recherches sur les Jeux Romains. Notes d'archéologie et d'histoire religieuse*, Strassburg-Paris 1953, 50-52.

47. H. Flower, *Ancestor Masks*, 224 κ.ε. Για τις ρίζες στη ρωμαϊκή παράδοση της τιμής των προγόνων σε ναό βλ. H. T. Rowell, «Vergil and the Forum of Augustus», *AJPh* 62 (1941) 261 κ.ε.

48. H. P. L'Orange, *Studies on the Iconography of the Cosmic Kingship in Ancient World*, Oslo 1953, 60 κ.ε.

49. M. Steinby, *Lexicon Topographicum Urbis Romae*, III, 234-239.

ποδρομίες, φόννοι ζώων κοκ⁵⁰. Την χρονιά αυτή ήταν τα 100 χρόνια από τα γενέθλια του Αυγούστου (63 π.Χ.).

Ο ναός του Καπιτωλίνου Διός εγκαινιάζεται στις 21 Ιουνίου του 70 μ.Χ.. Η χρονιά αυτή αντιστοιχεί με το έτος 100 (101) της «Εποχής του Καπιτωλίου», η οποία είχε ως βάση τους πίνακες των υπάτων και των θριάμβων που ήταν γραμμένοι στο Καπιτώλιο από το 30 π.Χ.⁵¹.

Ο Αδριανός στηρίζει μετά τον Νέρωνα την ιδέα της ανανέωσης της Ρώμης. Διαλέγει τα Παρίλια του 121 για να καθιερώσει (consecratio) το ναό-*Templum Urbis Romae*, αφιερωμένο στην Αφροδίτη και τη Ρώμη. Έτσι η χρονιά (875ο έτος της Ρώμης) ισοδυναμεί με την παλιγγενεσία ή νέα γέννηση της πόλης⁵²). Ο ναός εγκαινιάστηκε (inauguratio) το 128 μ.Χ., στα 880 (881, 8×110) χρόνια από κτίσεως της Ρώμης. Βρισκόταν στη Velia, ένα μέρος που πριν κατείχετο από ένα vestibulum της Domus Aurea του Νέρωνα⁵³.

Το Πάνθεον αφού κάηκε το 80 ξανακτίστηκε από τον Αδριανό. Άρχισε να κτίζεται στα 123-125 (με βάση σφραγίδες των πλίνθων), δηλαδή στα 150 χρόνια της ιστορίας του μνημείου και ολοκληρώθηκε στα 125-128, πάλι στην ίδια περίοδο με τον ναό της Πόλης. Το 202 (= 10ο έτος Σεπτιμίου Σεβήρου) ανακαινίζεται και πάλι, μια χρονιά που πλησιάζει τα 220 (= 2×110) χρόνια των Ludi Saeculares το 17 π.Χ.⁵⁴. Μετά από δύο χρόνια (204) έγιναν οι δεύτεροι μετά τον Αύγουστο Ludi Saeculares (221 χρόνια).

Η εορτή του Ανίκητου Ηλίου (Sol Invictus) εισάγεται από τον αυτοκράτορα Αυρηλιανό το 273 μ.Χ., στην επέτειο των 300 χρόνων της Respublica restituta (27 π.Χ.). Ο Αυρηλιανός ιδρύει στον Κυρηνάλιο λόφο (Quirinus= αποθεωμένος Ρωμύλος) ναό του Μίθρα ή του Ηλίου και αφιερώνει το Ρωμαϊκό Κράτος στο θεό Ήλιο (Sol Invictus Imperii Romani). Ο ίδιος ο Αυρηλιανός ήταν ιερέας του θεού Ηλίου⁵⁵.

50. Δίων Κάσσιος, Ρωμαϊκή Ιστορία, LIX, 7.

51. V. Grumel, *Traité d'Études byzantines. I, La Chronologie*, Paris 1958, 212.

52. M. Clavel-Lévêque, «L'espace des jeux dans le monde romain: hégémonie, symbolique et pratique sociale», *ANRW II.16.3* (1986) 2418.

53. J. Gagé, *Jeux séculaires*, 94-97. J. Gagé, «Le Templum Urbis et les origines de l'idée de renouveau», *Melanges F. Cumont. Annuaire de l'Institut de Philologie et d'histoire Orientale et Slaves* 4 (1936) 151-187. F. Préchac, «La date du déplacement du Colosse de Rome sur Hadrien», *Melanges d'Archéologie et l'Histoire* 37 (1917) 285-296. J. Gagé, «Le colosse et la fortune de Rome», *MEFR* 45 (1928) 106-122.

54. M. Steinby, *Lexicon Topographicum Urbis Romae*, IV, 54-61.

55. G. Halsberghe, *The Cult of Sol Invictus*, Leiden (E. J. Brill) 1972, 131 κ.ε., 143. *Historia Augusta, Vita Aureliani*, 39.6. Ζώσιμος, I, 61: *Αύρηλιανός... θριάμβον εις την Ρώμην εισαγαγών... και του Ήλιου δευμάμενος Ιερόν... Ήλιου τε και Βήλου καθιδρύσας άγάλματα.*

III. Βυζάντιο

1. Το έτος Κτίσεως 330: αφετηρία ανανέωσης της Νέας Ρώμης

Για το Πασχάλιο Χρονικό τα εγκαίνια της Κωνσταντινούπολης (330) συνέβησαν στα 301 χρόνια από την Ανάληψη του Χριστού⁵⁶. Το έτος των εγκαίνια της Κωνσταντινούπολης στο χρονολογικό σύστημα που επικράτησε τον 6ο αι., ήταν το 330⁵⁷. Αν και εκ των υστέρων βλέπουμε ότι η εφαρμογή της αρχής της περιοδικότητας ανά 110 χρόνια, δηλαδή 3 σιβυλλικοί αιώνες (= 3×110 χρόνια) ορίστηκε με βάση τη Γέννηση του Χριστού. Αν είχε ή όχι συνείδηση αυτής της επιλογής ο Κωνσταντίνος, δεν το αναφέρουν σύγχρονες μαρτυρίες, αλλά τίποτα δεν αποκλείει να επιλέχθηκε συνειδητά από την αρχή (εγκαίνια της Κωνσταντινούπολης), ώστε η μυστική παράδοση του Σιβυλλισμού να συγχρονισθεί με το φως του γεννηθέντος Χριστού⁵⁸.

Όπως για την παλαιά Ρώμη, έτσι και για τη Νέα οι επέτειοι της 100ετίας συνεχίζουν να λειτουργούν, με αφετηρία την ίδρυση της Ρώμης. Πλείστα ιδρύματα ορίζονται σε συνάρτηση με το έτος 330:

Η Αγία Σοφία εγκαινιάζεται στις 14 Φεβ. 360 (= 30 χρόνια εγκαίνια Κωνσταντινούπολης)⁵⁹.

Οι Άγιοι Απόστολοι στο Μουσολείο του Κωνσταντίνου: τα εγκαίνια έγιναν την Παρασκευή 9 Απρ. 370 (στις 11 Απρ. η Κυριακή των Μυροφόρων του Τάφου του Χριστού) (= 40 χρόνια εγκαίνια της Κωνσταντινούπολης)⁶⁰.

Ο Θεοδόσιος Α΄ στις 27 Φεβ. 380 εκδίδει από την Θεσσαλονίκη το έδικο, με το οποίο ανακηρύσσει τον Χριστιανισμό επίσημη θρησκεία του Κράτους (= 50 χρόνια)⁶¹. Τον Ιανουάριο του 381 εκδίδει άλλον ένα νόμο και οι Αιρετικοί χάνουν τους τόπους λατρείας τους. Τον Μάιο 381 γίνεται η Β΄ Οικου-

56. Πασχάλιο Χρονικό, Έκδ. Βόννης, 529.

57. D. E. Duncan, *Καλεντάρι. Η ιστορία των ημερολογίων δια μέσου των αιώνων*, Αθήνα 1998, 130 κ.ε.

58. D. E. Duncan, *Καλεντάρι*, 151 κ.ε. Φαίνεται ότι η παπική διοίκηση το επέβαλε μάλλον από σεβασμό στην μνήμη και το έργο που άρχισε ο πρώτος Χριστιανός αυτοκράτορας. Ταυτόχρονα όμως η Ρώμη παρέκαμπτε τα εγκαίνια της Κωνσταντινούπολης και έθετε επί τάπητος τη χρονική αφετηρία του έτους γεννήσεως του Χριστού, γεγονός που θα επικρατήσει πρώτα στο δυτικό κόσμο στους επόμενους αιώνες. Θα πρέπει να ευρεθεί, αν οι υπεύθυνοι είχαν τέτοια πρόθεση ή όχι. Πάντως το αποτέλεσμα ευνόησε τη Ρώμη.

59. Βλ. πιο κάτω κεφ. III.4.

60. R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin. III. Les églises et les monastères de Constantinople*, Paris 1969, 42. Χρ. Αγγελίδη, «Η περιγραφή των Αγίων Αποστόλων από τον Κωνσταντίνο Ρόδιο. Αρχιτεκτονική και συμβολισμός», *Σύμμεικτα* 5 (1983) 91-95. C. Mango, «Constantine's Mausoleum and the Translation of Relics», *BZ* 83.1 (1990) 51-62.

61. Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία, Α΄ (324-610)*, Θεσσαλονίκη 1996², 175. J. Boonjama, «Theodosius and the legal establishment of Christianity», *Βυζαντινά* 9 (1927) 387-407.

μενική Σύνοδος⁶². Ακόμη ο Γρηγόριος ο Θεολόγος καταλαμβάνοντας την επισκοπική έδρα της Κωνσταντινούπολης εισάγει σ' αυτή την γιορτή των Χριστουγέννων και τη γιορτή των Επιφανείων⁶³.

Ο Οβελίσκος του Θεοδοσίου Α' στην Κωνσταντινούπολη ανεγείρεται το 390 (= 60 χρόνια)⁶⁴.

Το 425 (27 Φεβ.) αναδιοργανώνεται με νόμο η ανώτατη Παιδεία (Cod. Theod. XIV 9.3) για να λειτουργήσει για πρώτη φορά στην Κωνσταντινούπολη ανώτατο κρατικό εκπαιδευτικό ίδρυμα⁶⁵ [= 100 (101) χρόνια θεμελίωσης Κωνσταντινούπολης (324)].

Ο ναός του αγίου Στεφάνου στα Ανάκτορα κτίσθηκε το 429 από την Πουλχερία⁶⁶ (= 100 χρόνια).

Η μονή Χώρας κτίζεται στο α' μισό του βου αι., αλλά για τον Μ. Γεδεών αυτό συνέβη το 529-530⁶⁷ (= 200 χρόνια).

Ο Ιουστινιάνειος Κώδιξ μετά από προετοιμασία 14 μηνών τίθεται σε εφαρμογή τον Απρίλιο του 529, δηλαδή περ. 200 χρόνια από τα εγκαίνια μία προσπάθεια που είχε συνέχεια⁶⁸.

Τον Ιανουάριο του 532, περίπου 200 (201) χρόνια από τα εγκαίνια ξέσπασε η Στάση του Νίκα. Το μέγεθος των καταστροφών στο κέντρο της πόλης στα δημόσια κτίρια και τα Ανάκτορα δείχνει μάλλον ότι έβλεπαν την πράξη τους εκδηλωμένη σε συγκεκριμένο χρόνο σε μια αφορμή να κτισθεί μια νέα πόλη⁶⁹.

Οι Άγιοι Απόστολοι εγκαινιάζονται στις 28 Ιουνίου 550, την προπαρμονή της εορτής των 12 Αποστόλων (220 χρόνια χρόνια= 2×110)⁷⁰.

62. J. Boojamra, *ό.π.*, 392-396.

63. J. Mossay, *Les fêtes de Noel et d'Epiphanie d'après les sources littéraires Cappadociennes du IVe siècle*. Abbaye du Mont César. Louvain 1965, 5 κ.ε.

64. J. Bruns, «Der Obelisk und seine Basis auf dem Hippodromion zu Konstantinopel», *Istanbul Forschungen* VII (1935). J. Ch. Balty, «Hierarchie de l'empire et l'image du monde. La face nord-est de la base de l'obelisque théodosien à Constantinople», *Byz* 52 (1982) 60-71.

65. Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, Α', 195. P. Lemerle, *Ο Πρώτος βυζαντινός Ουμανισμός*, Αθήνα 1981 (Paris 1971), 62-64.

66. Θεοφάνης, εκδ. Βόννης, I, σ. 87. Κεδρηνός, εκδ. Βόννης, I, 592. A. Vogt, *Le livre de Ceremonies*, Paris 1935, 27. R. Janin, *Géographie ecclésiastique*, III, Paris 1969, 473.

67. R. Janin, *Géographie ecclésiastique*, III, 531.

68. Το Δεκέμβριο του 530 ο Ιουστινιανός αναθέτει σε επιτροπή να συντάξει μία ανθολογία της νομικής φιλολογίας με το όνομα *Digesta* ή *Πανδέκται*, που από το 533 έγιναν νόμος. Το νομικό έργο συνεχίσθηκε με τις *Εισηγήσεις* (*Instituta*) που έγιναν νόμος στις 30 Δεκ. 533. Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, Α', 297-300.

69. Για τις καταστροφές βλ. G. Greatrex, «The Nika Riot: a Reappraisal», *JRS* 117 (1997) 60-86.

70. R. Janin, *Géographie ecclésiastique*, III, 43. Χρ. Αγγελίδη, «Η περιγραφή των Αγίων Αποστόλων», 95 κ.ε. Ο ναός, όπως και η Αγία Σοφία, διακοσμείται επί Ιουστίνου Β' (565-578). Θε-

Το Πασχάλιο Χρονικό σώζεται σήμερα κολοβό μέχρι το 628⁷¹. Ολοκληρώνεται στο έτος 630⁷². Προφανώς δόθηκε εντολή να ετοιμασθεί ένα επίσημο παγκόσμιο χρονικό με την προσθήκη των 300 χρόνων της νέας πόλης.

Ο πόλεμος Ηρακλείου-Περσών τελειώνει το 628, αλλά η Ύψωση του Τιμίου Σταυρού γίνεται στην Ιερουσαλήμ στις 21 Μαρτίου του 630 την τετάρτη Κυριακή των Νηστειών⁷³ (= 300 χρόνια εγκαινίων Κωνσταντινούπολης). Ο Ηράκλειος θεωρήθηκε νέος Δαβίδ-Ηρακλής-Κωνσταντίνος⁷⁴.

Τα πινάκια της Κύπρου εικονογραφούν έναν εικονογραφικό κύκλο του Δαβίδ. Χρονολογούνται στα 629/30 εκφράζοντας τη νίκη του Ηρακλείου κατά των Περσών⁷⁵.

Το ψηφιδωτό του Μεγάλου Παλατίου χρονολογείται περίπου το 628. Φαίνεται όμως ότι πιθανόν, με το τέλος των Βυζαντινοπερσικών πολέμων, προετοιμάστηκε η ανακαίνιση των Ανακτόρων για τις γιορτές των 300 χρόνων της Κωνσταντινούπολης και των νικών του Ηρακλείου. Τα θέματα αφορούν μέσα σε πλαίσια άκανθας σκηνές της αγροτικής και ειδυλλιακής ζωής που ανακαλούν την Χρυσή Εποχή, μάχες ζώων, θέμα της διονυσιακής παράδοσης. Ήταν η νέα Χρυσή Εποχή του Κράτους⁷⁶.

Μετά το 628 ανακαινίζεται η Μαгнаύρα με την Αίθουσα του Θρόνου από τον Ηράκλειο (Παλατινή Ανθολογία, 9, 655)⁷⁷, προφανώς για τον ίδιο λόγο.

Σύμφωνα με επιγραφή που είχε δει ο Κ. Πιττάκης στο «νότιο τείχος» του Παρθενώνα στην Αθήνα δίδεται χρονολογία από γεννήσεως Χριστού (ΧΛ = 630). Ασχετα αν είναι αληθινή, ο ναός μετονομάζεται σε ναό της Αγίας

οφάνης, Χρονογραφία, έκδ. Βόννης, 241-242.

71. *Chronicon Paschale* (284-628 AD). Translated and introduction by Mich. Whitby & Mary Whitby, Liverpool University Press 1989, IX-XIV.

72. *Chronicon Paschale*, ό.π., 190-191. Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, Α', 244-245.

73. Α. Στράτος, *ΙΕΕ*, Ζ', 242. Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή ιστορία*, Β', 16 κ.ε. Α. Frolov, «La vraie croix et les expéditions d'Héraklius en Perse», *REB* 11 (1953) 88-105. C. Mango, «Deux Études sur Byzance et la Perse Sassanide», *TM* 9 (1985) 112-113.

74. M. Mundell Mango, «Imperial, Art in the Seventh Century». P. Magdalino (εκδ.), *New Constantines. The Rhythm of the Imperial Renewal in Byzantium, 4th-13th Centuries*, Variorum, 1994, 124, όπου πηγές.

75. S. Wander, «The Cyprus Plates and the Chronicle of Fredegar», *DOP* 29 (1975) 345-346, fig. 1. M. Mundell Mango, «Imperial, Art in the Seventh Century», 122-131.

76. J. Trilling, «The Soul of Empire: Style and Meaning in the Mosaic Pavement of the Byzantine Imperial Palace in Constantinople», *DOP* 43 (1989) 36-54. Ν. Γκιολές, *Παλαιοχριστιανική τέχνη: μνημειακή ζωγραφική (π. 300-726)*, Αθήνα 1981, 42-43. M. Mundell Mango, «Imperial, Art in the Seventh Century», 131-134.

77. R. Janin, *Constantinople byzantin. Developpement urbain et répertoire topographique*, Paris 1964, 117-118. C. Mango, «Magnaura», *ODB* 2, 1267-1268.

Σοφίας στα 300 χρόνια των εγκαινίων της Κωνσταντινούπολης⁷⁸.

Το 630 αρχίζει εκ μέρους του ιδίου του Ηρακλείου επίσημος διάλογος με Μονοφυσίτες (Αρμένιοι, Αντιοχειανοί) για το ζήτημα του Μονοθελητισμού, ενώ ήδη από το 616 το θέμα απασχολεί τη βυζαντινή ηγεσία⁷⁹.

Ο Ναός της Νέας εγκαινιάζεται την 1η Μαΐου του 880 (550 ή 5Χ110 χρόνια)⁸⁰.

Ο Cod. Par. Gr. 510, με ομιλίες του αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου, έργο της Πρωτεύουσας⁸¹, ζωγραφήθηκε μάλλον με την ευκαιρία των 500 χρόνων από την πατριαρχεία του Γρηγορίου Θεολόγου (380-381), και των 550 χρόνων από τα εγκαινία της Κωνσταντινούπολης. Πρέπει να ήταν έτοιμο το 880.

Η Παλατινή Ανθολογία αποπερατώνεται προς το 980⁸² (= 650 χρόνια).

Ο ύμνος του «Άξιον Εστί» προς τιμήν της Θεοτόκου δόθηκε το 980 στο κελλί του «Λάκκου εν τω Άδειν» στο Άγιον Όρος και μπροστά στην ομώνυμη εικόνα του Πρωτάτου (= 650 χρόνια)⁸³.

Η Αγία Σοφία και ο Ναός Βλαχερνών ανακαινίζονται το 1030/31 (στα 700

78. Την επιγραφή είχε εντοπίσει ο K. S. Pittakys, *L'ancienne Athènes ou la Description des Antiquités d'Athènes et ses environs*, Athènes 1835, 387, σημειώνοντας: *Le Parthenon... 630 ans après J.C. les chrétiens le couvrent en église ainsi que l'atteste l'inscription gravée sur le mur du sud que j'ai observée avant la révolution grecque: ΧΛ: ΜΕΤΑ ΤΟ ΣΩΤΗΡΙΟΝ ΕΤΟΣ ΕΓΚΑΙΝΙΑΣΘΗ Ο ΝΑΟΣ ΟΥΤΟΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ / ΣΟΦΙΑΣ*. Επίσης ο Γ. Α. Σωτηρίου, *Ευρετήριον των Μεσαιωνικών Μνημείων της Ελλάδος. 1. Μεσαιωνικά Μνημεία Αττικής*, Α', Αθήνα, τευχ. Α', Εν Αθήναις 1927, σ. 35, σημ. 1 σχολιάζει: *Η προφανώς μεταγενεστέρα (αν είνε αληθής) επιγραφή*. Ο R. Janin, *Les églises et les monastères des grands centres byzantines*, Paris 1975, 316-317, αμφιβάλλει για τη μετατροπή του Παρθενώνα σε ναό της Αγίας Σοφίας, δεχόμενος ότι αρχαιότερη μαρτυρία για αφιέρωσή του στη Θεοτόκο είναι του 933. Πάντως το σύστημα χρονολόγησης από γεννήσεως Χριστού δεν είχε επιβληθεί ακόμη.

79. Α. Στράτος, *Το Βυζάντιον τον Ζ' αιώνα*, τόμ. Β', Αθήνα 1966, 746-750.

80. R. Janin, *Géographie ecclésiastique*, III, 361 (εγκαινία το 881). P. Magdalino, «Observations on the Nea Ekklesia of Basil I», *JOB* 37 (1987) 51-64. Κ. Μέντζου-Μεϊμάρη, «Ο αυτοκράτωρ Βασίλειος Α' και η Νέα Εκκλησία. Αυτοκρατορική ιδεολογία και εικονογραφία», *Βυζαντινά* 13 (1993) 49-93.

81. S. Der Nersessian, «The Illustrations of the Homilies of Gregory of Nazianzus. Paris. Gr. 510. A Study of the Connection between Text and Images», *DOP* 16 (1962) 197-228 (το χρονολογεί στα 880-883). I. Spatharakis, «The Portraits and the Date of the Codex Par. Gr. 510», *C. Arch.* 23 (1974) 97-105 (χρονολογεί στο 879). I. Kalavrezou-Maxeiner, «The Portraits of Basil I in Paris. Gr. 510», *JOB* 27 (1978) 19-24 (χρονολογεί στα 880-883). L. Brubaker, «Politics, Patronage, and Art in Ninth-Century Byzantium: the Homilies of Gregory of Nazianzus in Paris (B.N. Gr. 510)», *DOP* 39 (1985) 1-13. L. Brubaker, «Miniatures and Liturgy: Evidence from the ninth-century Codex Paris. Gr. 510», *Byz* 66 (1996) 9,34 (879-883).

82. P. Κροή, *Λεξικό Αρχαίων συγγραφέων*, 65-66.

83. Κ. Χρυσοχοϊδης, Γ. Ταβλάκης, Γ. Οικονομάκη-Παπαδοπούλου, *Το Άξιον Εστί. Παναγία η Καρυώτισσα, η εφέστια εικόνα του Πρωτάτου. Ιστορία-λατρεία-τέχνη*. Ιερά Κοινότης Αγίου Όρους Άθω, 1999, 7-17. Ιουστίνος Σιμωνοπετρίτης, «Άξιον Εστί». *Η θαυματουργή εικόνα του Πρωτάτου. Άγιον Όρος* (εκδ. Πανσέληνος) 1986³, ο οποίος προτείνει ως χρόνο της αγγελοφάνειας το έτος 982 (11 Ιουνίου, ημέρα Κυριακή).

χρόνια των εγκαινίων της πόλης) από τον Ρωμανό Αργυρό (1028-1034). Σύμφωνα με πληροφορία του Σκυλίτζη στο ναό των Βλαχερνών βρέθηκε μία εικόνα της Θεοτόκου Νικοποιού, η οποία είχε μείνει κρυμμένη για 300 χρόνια⁸⁴.

Ο ίδιος αυτοκράτορας σύμφωνα με τον Ψελλό, ήθελε να κατασκευάσει τον ναό της Περιβλήπτου για να συναγωνισθεί τον Σολομώντα και τον Ιουστινιανό⁸⁵. Η περίοδος των έργων συμπίπτει με την επέτειο των εγκαινίων της Κωνσταντινούπολης, του Παναγίου Τάφου ή των Α' εγκαινίων της Αγίας Σοφίας του Ιουστινιανού (537).

Ο ναός της Παναγίας Ελεούσας στη Veljusa κτίσθηκε και τοιχογραφήθηκε το 1080/81 (= 750 χρόνια). Κτήτορας υπήρξε ο Μανουήλ μοναχός, επίσκοπος Τιβεριοπούλεως, λόγιος, έχοντας σχέσεις με την Κωνσταντινούπολη. Το πρόγραμμα των προφητών του τρούλλου εκφράζει την ιδέα της Ενσάρκωσης και της απόδοσης χάριτος στο Λαό του Θεού, τα εγκαινία της βασιλείας (Ιεζεκιήλ)⁸⁶. Οι προφήτες προϋπαντούν τον ερχομό του Λόγου στη νέα Εποχή.

2. Οικουμενικές Σύνοδοι: ανανέωση της Εκκλησίας της Κωνσταντινούπολης

Οι Οικουμενικές Σύνοδοι σχετίζονται με την κτίση της Κωνσταντινούπολης, αλλά και την ανανέωσή της. Την κεντρική κυβέρνηση ενδιέφερε η επικράτηση της ομόνοιας μεταξύ των Χριστιανικών τοπικών Εκκλησιών, για να υπάρχει ενότητα στο Κράτος. Ο πάπας Ρώμης σε καμία δεν παραβρέθηκε, πλην της Β' και της Στ' με αντιπροσώπους! Ίσως γιατί οι Σύνοδοι απέβλεπαν στην αναδιοργάνωση των Ανατολικών Εκκλησιών, σε συνδυασμό με την παγίωση της προβολής της Νέας Ρώμης. Ομοίως και τα εγκαινία του ναού της Αναστάσεως στην Ιερουσαλήμ έγιναν λίγο μετά από την Σύνοδο της Τύρου, όπου παραβρέθηκαν 100 επίσκοποι (Ευσέβιος, Βίος Κωνσταντίνου, IV,41-43).

84. Σκυλίτζης, έκδ. Βόννης, 384: 19-28: *Καταλαμπρύνει δέ και τὰ κιονόκρανα τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τῶν Βλαχερνῶν ἀργύρω καὶ χρυσῷ. Μέλλων δέ καὶ τὸ θυσιαστήριον ἐπιποιεῖσθαι τῶν Βλαχερνῶν εὔρε κρεμαμένην εἰκόνα παλαιάν, ἣν ἀνακαινισθῆναι προσέταξεν... καθεραυθέντος δὲ τοῦ χρίσματος (του τοίχου) εὑρέθη εἰκὼν ὕλογραφικὴ, σανίδιον ἐπιστήθιον κρατούσης τῆς Θεοτόκου τὸν Κύριον... ἀμόλυντος διαμείνασα ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Κοπρώνυμου ἕως τῆς τῆσδε ἡμέρας, ἐτῶν διεθόντων τριακοσίων.* Βλ. W. Seibt, «Der Bildtypus der Theotokos Nικοποῖος», *Βυζαντινά* 13.1 (1985) 551. Ίσως η εικόνα αποκρύβθηκε στα 730 κι όχι από τον Κωνσταντίνο Κοπρώνυμο (741-775).

85. Ψελλός, Χρονογραφία, 14: *τῷ Σολομῶντι ἐκείνῳ... ζηλοτυπῶν δὲ καὶ τὸν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανὸν ἐπὶ τῷ μεγάλῳ τεμένει... Σοφίας ἀντανικοδομεῖν ὡσπερ ἀνιδρῦειν ναὸν τῆ Θεομήτορι ἐπιχειρῶν.*

86. Τ. Παπαμαστοράκης, «Η σημασία των προφητών στον τρούλλο της Παναγίας του Ἄρακος και οι αντίστοιχες Περιπτώσεις της Παναγίας Μυριοκεφάλων και της Παναγίας της Veljusa», *ΑΔ* 40 (1985) Αθήνα 1991, 81 κ.ε.

Η Α΄ Οικουμενική Σύνοδος έγινε το 325 στα 20χρονα του Κωνσταντίνου (Ευσέβιος, Βίος Κωνσταντίνου, ΙΙΙ, 15 και ΙV,47), ενώ ταυτόχρονα γινόταν η οικοδομή της νέας πόλης.

Για τις άλλες Συνόδους μπορούν να γίνουν οι εξής συσχετισμοί:

Η Β΄ Σύνοδος Κωνσταντινούπολης (381), 55 χρόνια (= ½ σιβυλλικού αιώνα) μετά την Α΄ ή 50 χρόνια από το 330⁸⁷. Τότε ρυθμίζεται η διοικητική οργάνωση της Εκκλησίας και ο επισκοπικός θρόνος της Κωνσταντινούπολης ανυψώνεται πρώτος μετά τον Ρώμη⁸⁸. Η Γ΄ Σύνοδος της Εφέσου (431)⁸⁹, διεξάγεται στα 100 (101) χρόνια από τα εγκαίνια, και η Δ΄ Σύνοδος Χαλκηδόνας (451), στα 120 χρόνια. Με τον 28ο κανόνα ο επίσκοπος Νέας Ρώμης εξισώνεται με τον πάπα της Ρώμης, ενώ οι διοικήσεις Πόντου, Ασίας, και Θράκης προστίθενται στη δικαιοδοσία του πατριαρχείου Κωνσταντινούπολης. Την ίδια εποχή ιδρύεται και το Πατριαρχείο της Ιερουσαλήμ, αποσπώμενο από την Αντιόχεια⁹⁰. Το «Ενωτικόν» του Ζήνωνος (482) 30 και 50 χρόνια αντίστοιχα από την Γ΄ και Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο συμπίπτει περίπου με τα 150 (151) χρόνια της Κωνσταντινούπολης⁹¹. Η Ε΄ Σύνοδος Κωνσταντινούπολης (553), στα 25 χρόνια του Ιουστινιανού (527 κ.ε.) και ταυτόχρονα 100 (101/2) χρόνια από την προηγούμενη ή 220 (221) (= 2X110) χρόνια από τα εγκαίνια. Η Στ΄ Σύνοδος Κωνσταντινούπολης (680/1) στα 350 χρόνια από τα εγκαίνια. Προέκταση των Ε΄ και Στ΄ Οικ. Συνόδων είναι η Πενθέκτη (691/92), η οποία ασχολούμενη με κανονικά θέματα ανανέωσε τον 28ο κανόνα της Δ΄ Οικ. Συνόδου σχετικό με την εξομοίωση των θρόνων Κωνσταντινούπολης και Ρώμης, όπως και καταδίκασε τις λατρευτικές συνήθειες της Δύσης (άζυμα, αγαμία κλήρου κοκ)⁹². Συμπίπτει με τα 360 χρόνια της Κωνσταντινούπολης, αλλά και το έτος 6200 από κτίσεως Κόσμου.

Στις 7 Ιανουαρίου του 730 με σιλέντιο ορίζεται η «καθαίρεσις» των Εικόνων και αρχίζει η Εικονομαχία. Σήμερα η έρευνα αποκλείοντας οικονομικά και κοινωνικά κίνητρα «θεωρεί πρωτογενή παράγοντα τον θρησκευτικό». Ίσως σ' αυτό θα πρέπει να ληφθεί υπόψη η χρονική συγκυρία προς τα 400 χρόνια των εγκαινίων, δηλαδή προσπάθεια κάθαρσης και ιδεολογικής ανασυγκρότησης του κράτους με σκοπό την προώθησή του προς ανατολάς. Η υπόθεση είχε αρχίσει από το 726 (κατέβασμα της εικόνας του Χριστού από

87. Το Πασχάλιο Χρονικό (έκδ. Βόννης, σ. 562) δίνει χρονολογία 351 έτη από την Ανάληψη του Χριστού.

88. Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, Α΄, 176-177.

89. Το Πασχάλιο Χρονικό (σ. 581) την χρονολογεί 401 έτη από την Ανάληψη.

90. Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, Α΄, 211-212.

91. *Ο.π.*, 218-219.

92. Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, Τεύχος Β1 (610-867), Θεσσαλονίκη 19932, 78-79, και *ΙΒΕ*, Η΄, 19.

την Χαλκή πύλη, στάση των Ελλαδικών)⁹³. Το 780 ο Λέων Δ' (775-780), εστεμμένος από την Πεντηκοστή του 751, παύει τους διωγμούς κατά των Εικονολατρών. Τον επηρέαζε η σύζυγός του Ειρήνη, η οποία και μετά το θάνατό του ετοίμαζε την αναστήλωση των εικόνων⁹⁴. Το 780 συνέπιπτε με τα 30 χρόνια του βασιλικού αξιώματος του Λέοντα, αλλά και το Ιωβηλαίο της Εικονομαχίας ή τα 450 χρόνια της Κωνσταντινούπολης⁹⁵. Η Ζ' Σύνοδος Νίκαιας (787) απέχει 452 χρόνια από τα εγκαίνια του ναού της Αναστάσεως⁹⁶. Ίσως όμως αφετηρία είχε θεωρηθεί σε συνάρτηση με την επέτειο των 450 χρόνων από τον θάνατο του Μεγάλου Κωνσταντίνου (337)⁹⁷. Η προετοιμασία της συνόδου άρχισε την 1η Αυγούστου 876 στο ναό-μαυσωλείο των Αγίων Αποστόλων, αλλά λόγω αντίδρασης του στρατού σταμάτησε, για να οργανωθεί εκ νέου στη Νίκαια⁹⁸. Η νέα αναστήλωση των εικόνων (843) γίνεται στα 55 χρόνια από την Ζ' Σύνοδο ή στο 5351 έτος από Κτίσεως Κόσμου. Η σύνοδος του Φωτίου (ή 8η Οικουμενική) έγινε το 879/880 στα 550 χρόνια των εγκαινίων της Κωνσταντινούπολης. Επισφράγισε την ενότητα της Ανατολικής Εκκλησίας και καταδίκασε το πρωτείο του πάπα⁹⁹.

3. Μαυσωλείο του Κωνσταντίνου

Το 337 το Μαυσωλείο του Κωνσταντίνου καθιερώνεται με το που πέθανε στις 22 Μαΐου (= Πεντηκοστή) του 337¹⁰⁰. Η γιορτή του ως αγίου επικρατεί στις 21 Μαΐου. Η χρονιά αυτή στάθηκε αφετηρία για να εγκαινιασθούν διάφορα κτίσματα. Το 356 μεταφέρονται τα λείψανα του αγίου Τιμοθέου και το 357 τα λείψανα των αποστόλων Ανδρέα και Λουκά (= 20 χρόνια)¹⁰¹.

Η Βιβλιοθήκη Κωνσταντίου, η πρώτη δημόσια της Κωνσταντινούπολης

93. Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή ιστορία*, Β', 105 κ.ε.

94. *Ό.π.*, 130.

95. *Ό.π.*, 136-137.

96. Υπάρχει μία ειδική σχέση της θεολογίας των εικόνων με το Σώμα του Παθόντος και Αναστάστος Χριστού.

97. Ο Ιωάννης Δαμασκηνός (Περί Εικόνων, λόγος Γ'), συσχετίζει το θέμα των εικόνων των αγίων με τον Κωνσταντίνο, τον πρώτο που τις εισήγαγε παραπέμποντας στον Σωκράτη (Εκκλησιαστική Ιστορία, βιβλ. 1ο, κεφ. ιη'). Επίσης με βάση τον Ευσέβιο (Βίος Κωνσταντίνου, IV, 69, 73) αναφέρεται στη απεικόνιση σε νομίσματα του Κωνσταντίνου ζώντος, αλλά και ευρισκόμενου στον Παράδεισο. Έτσι η Εικονομαχία άνοιξε με την επέτειο του θριάμβου του Κωνσταντίνου και έκλεινε στην επέτειο του θανάτου του.

98. Τ. Λουγγής, *Επισκόπηση βυζαντινής ιστορίας*, Α' (324-1204), Αθήνα 1988, 202. Μ. Δαφνή, *Η αυτοκράτειρα του Βυζαντίου Ειρήνη η Αθηναία*, Θεσσαλονίκη 1998, 51 κ.ε.

99. Κ. Μπέλος, *Η μεγάλη σύνοδος του 879/80 επί Φωτίου η λεγομένη Ογδόη Οικουμενική*, Θεσσαλονίκη 1998 [μεταπτυχιακή εργασία της Θεολογικής Σχολής του ΑΠΘ].

100. C. Mango, «Constantine's Mausoleum and the Translation of Relics», *BZ* 83.1 (1990) 51-61.

101. C. Mango, «Constantine's Mausoleum», 56.

είναι οργανωμένη στα 357 από τον Κωνσταντίνο στα 20 χρόνια του θανάτου του Κωνσταντίνου (337) και την άνοδο στην εξουσία του ίδιου (= *lustrium* 20 ετών, *vicennalia*). Ο Θεμιστιος (Λόγος IV) σχολιάζει ότι οι Φιλόσοφοι αναστήθηκαν από τους τάφους των¹⁰².

Ο Κύρος ο φιλόσοφος, ο σοφώτατος ἐν πᾶσι, γίνεται ἐπαρχος της πόλεως το 437, στα 100 από το θάνατο του Κωνσταντίνου και αναλαμβάνει πρωτοβουλίες μεταξύ άλλων για την ανανέωση της πόλεως: *φροντίζων τῶν κτισμάτων και ἀνανεώσας πᾶσαν Κωνσταντινούπολιν*. Ο λαός τον αγαπούσε και ἔλεγε *Κωνσταντῖνος ἔκτισε, Κύρος ἀνανέωσε*¹⁰³.

Το 437 ο δυτικός αυτοκράτορας Βαλεντινιανός Γ΄ παραχωρεί επίσημα το Ιλλυρικό στην κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης¹⁰⁴.

Το 435 ο Θεοδοσίος Β΄ αναθέτει σε επιτροπή την συλλογή και κατάταξη των νόμων από τον Μ. Κωνσταντίνο κ.ε. και καταρτίζεται ο *Codex Theodosianus*, που δημοσιεύθηκε στις 15 Φεβ. (= *Lupercalia*) του 438, που ισοδυναμεί με 100 (101) έτη από το θάνατό του¹⁰⁵ και τα 30 χρόνια του Θεοδοσίου Β΄ (408-438).

Η Αγία Σοφία του Ιουστινιανού εγκαινιάζεται το 537, στα 10 χρόνια (*decennalia*) του Ιουστινιανού και στα 200 χρόνια από το θάνατο του Κωνσταντίνου (337).

Το 638 (= 301 χρόνια) δημοσιεύεται η Έκθεσις του Σεργίου, όπου προτείνει τον Μονοθελητισμό¹⁰⁶. Το 786/87 (= 450 χρόνια), όπως είδαμε πιο πριν, διεξάγεται η Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδος.

Το 837/38 (= 500 χρόνια) ο Φώτιος ολοκληρώνει την συγγραφή της Βιβλιοθήκης του, ενός κειμένου, όπου ερμηνεύονται τα έργα 100άδων Ελλήνων Σοφών¹⁰⁷.

Στην περίοδο 931-944 χρονολογείται η Έκφραση του Κωνσταντίνου Ροδίου για τον ναό των Αγίων Αποστόλων Κων/πόλεως¹⁰⁸.

Το 988 (= 650 χρόνια) γίνεται ο εκχριστιανισμός των Ρώσων, ενώ 150 χρό-

102. Θεμιστιος, *Orationes*, I. G. Downey, Lipsiae 1965, 69-89: *ἤρια δὲ τῶν ψυχῶν τούτων τὰς βίβλους τε καὶ τὰ γράμματα, ἐν οἷς ἀπόκεινται αὐτῶν τὰ λείψανα... ἀναβιώσεται μὲν δημοσία ὁ... Πλάτων... ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ ῥήτωρ ὁ Παιανιεύς... πολλοὺς μὲν Ὀμήρου ὑποφήτας... πολλοὺς δὲ Ἡσιόδου... χοροὺς τε ὄλους ἐκ Λυκείου καὶ Ἀκαδημίας.*

103. Μαλάλας, σ. 361. Πασχάλιο Χρονικό, σ. 588. Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή ιστορία*, Α΄, 193-194.

104. Τηλ. Λουγγής, *Επισκόπηση*, Α΄, 78.

105. Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή ιστορία*, Α΄, 195.

106. Σπ. Βρῶνης, *ΙΕΕ*, Ζ΄, 248.

107. P. Lemerle, *Ο πρώτος βυζαντινός ομμανισμός*, Αθήνα 1981 (Paris 1971), 41-45, 156-178.

108. G. Downey, «Constantine the Rhodian: his Life and Writings», στο K. Weitzmann (εκδ.), *Late Classical and Mediaeval Studies in Honour of Albert Mathias Friend*, Princeton 1955, 212-221, ιδιαίτερα 214-215.

νια πιο πριν, το 838 (= 500 χρόνια), αναφέρονται για πρώτη φορά επίσημη προεβεία τους στην Κωνσταντινούπολη¹⁰⁹.

4. Εγκαίνια της Αγίας Σοφίας

Η Αγία Σοφία εγκαινιάζεται πάντοτε σε σημαίνουσες ημέρες. Υπάρχουν 4 περιπτώσεις εγκαινίων¹¹⁰.

Τα Α' εγκαίνια της Αγίας Σοφίας γίνονται στις 14 Φεβρουαρίου 360¹¹¹ (30 χρόνια εγκαινίων Κωνσταντινούπολης)¹¹². Η 15η Φεβ. είναι η παραμονή της ρωμαϊκής γιορτής Lupercalia, γιορτή καθαρτική και της γονιμότητας των ποιμνίων¹¹³. Υπήρχε στην Κωνσταντινούπολη μέχρι το 10ο αι¹¹⁴.

Τα Β' εγκαίνια της Αγίας Σοφίας γίνονται στις 10 ή 11 Οκτωβρίου του 415¹¹⁵ κατά την ρωμαϊκή γιορτή του κρασιού τα Meditrinalia, αφιερωμένη στον Jupiter και την Medittrina, θεά της υγείας¹¹⁶. Η χρονιά ήταν το iustrum για τα 15 χρόνια του Θεοδοσίου Β' (408-450), όταν αφιερώθηκε χρυσό άγαλμα της Θεοτόκου¹¹⁷. Είναι ακόμη 100 χρόνια από τη νίκη του Κωνσταντίνου (312-315)¹¹⁸. Το νόημα μιας γιορτής του νέου κρασιού σχετίζεται με τον Οίνο της Εκκλησίας.

Τα Γ' εγκαίνια του 537 (ή Α' Εγκαίνια του Ιουστινιανού) γίνονται στις 27 Δεκεμβρίου του 337¹¹⁹, στα 10 χρόνια (decennalia) του Ιουστινιανού (527) και ταυτόχρονα στα 200 χρόνια του θανάτου του Κωνσταντίνου (337). Υπάρχουν απλώς ενδείξεις για κάποιας μορφής σύνδεση με γιορτές των νεκρών

109. I. Μέγντορφ, *Βυζάντιο και Ρωσία. Μελέτη των βυζαντινορωσικών σχέσεων κατά τον 14ο αι.*, Αθήνα 1990 (Cambridge 1981), 33, όπου βιβλιογραφία.

110. R. Janin, *Géographie ecclésiastique*, III, 457-458, όπου οι σχετικές πηγές.

111. Πασχάλιο Χρονικό, 543-544: *μηνί Περιττίω ιε' καθιερώθη ή Μεγάλη Έκκλησία και στη συνέχεια: ἐγένετο δέ και τὰ ἐγκαίνια... πρὸς ις' καλάνδων Μαρτίων, ἥτις ἐστὶ μὴνὸς Περιττίου ιδ'.* Σωκράτης, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, PG 67, 356A: *τῇ πεντεκαίδεκάτῃ Φεβρουαρίου μηνός.* Το Χρονικό αποδίδει την τέλεση των εγκαινίων στην παραμονή της κύριας ημέρας που ήταν η 15η Φεβ.

112. Η θεμελίωση είχε γίνει πριν από 34 χρόνια (δηλ. το 326. Πασχάλιο Χρονικό, σ. 544: *δι' ἐτῶν λδ' μικρῶ τρόπῳ ἀποῦ θεμελίους κατεβάλετο Κωνσταντίνος νικητῆς σεβαστός.*

113. H. H. Scullard, *Festival and Ceremonies*, 76-78. T. P. Wiseman, «The God of the Lupercal», *JRS* 85 (1995) 1-22.

114. T. P. Wiseman, «The God of the Lupercal», 17. Ο θεός ήταν ανάλογος προς τον Φαύνο ή τον Πάνα και η γιορτή προς τα Λύκαια των Αρκάδων.

115. Πασχάλιο Χρονικό: *ἐτελέσθη τὰ ἐγκαίνια τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας... μηνί Γορπιαίῳ πρὸ δ' καλάνδων ὀκτωβρίων ἡμέρα Κυριακῇ.*

116. H. H. Scullard, *Festivals and Ceremonies*, 192.

117. Πασχάλιο Χρονικό, σ. 572: *ἐπὶ τούτων κύνικεννάλια Θεοδοσίος νέος Αὐγουστος ἐπέτελεσεν... μηνί... τῷ αὐτῷ ἔτει ἐπετελέσθη τὰ ἐγκαίνια τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως... καὶ ἀφιερῶθη ἀνδριάς χρυσοῦς ἐν τῇ συγκλήτῳ τῆς δεσποίνῃς Θεοτόκου.*

118. Βλ. πιο κάτω κεφ. III.6.

119. Προκόπιος, *Περί Κτισμάτων*, I.1. έκδ. Βόννης, III, σ. 173-181. Ευάγγριος Σχολαστικός, PG 86, 2757C, 1761A. Μαλάλας, έκδ. Βόννης, σ. 479 κτλ.

στα τέλη του έτους¹²⁰. Από τις γιορτές αυτές πιθανόν προέκυψε η γιορτή των Πρωτοκορυφαίων Πέτρου και Παύλου (Μαρτυρολόγιο της Ανατολής (411) 28 Δεκ.¹²¹).

Τα Δ΄ εγκαίνια του 562 (ή Β΄ εγκαίνια του Ιουστινιανού) γίνονται στις 23 Δεκ.¹²², στα 35 χρόνια του Ιουστινιανού, ή στα 25 χρόνια από τα εγκαίνια του α΄ ναού, και περίπου 200 (201) χρόνια από τα Α΄ εγκαίνια (360). Η 23η Δεκ. είναι προπαραμονή των Χριστουγέννων. Στο ρωμαϊκό ημερολόγιο στις 17-23 Δεκ. γιορτάζονται τα Saturnalia, που συμβολίζουν την επιστροφή στη Χρυσή Εποχή του Κρόνου, αλλά και της Ρώμης. Επίσης γιορταζόταν τα La-mentalalia, ταφική γιορτή της Acca Larentia, τροφού του Ρωμύλου¹²³. Με την ευκαιρία αυτή εκφωνείται το εγκώμιο του Παύλου Σιλεντιαρίου. Τα εγκαίνια αυτά επικράτησαν στην λειτουργική παράδοση¹²⁴. Πρέπει να σημειωθεί ότι το 562 συνδέεται με την επέτειο των 250 χρόνων από την ανάδειξη του Κωνσταντίνου.

Άλλοι ναοί της Αγίας Σοφίας στη βυζαντινή επαρχία σχετίζονται με τα εγκαίνια του ναού της Κωνσταντινούπολης:

Ο «εγκαινιαστικός ύμνος» που διαβάστηκε την ημέρα των εγκαινίων του ναού της Αγίας στην Έδεσσα της Συρίας είναι σύγχρονος του κοντακίου των εγκαινίων της Αγίας Σοφίας Κωνσταντινούπολης (562). Συμπίπτει με τα 200 χρόνια Α΄ εγκαινίων Αγίας Σοφίας (360)¹²⁵.

Στην πόλη Δάρα (Dara), η οποία κτίστηκε από τον Αναστάσιο το έτος 6000 (= 507), στην στροφή της χιλιετίας (σύμφωνα με Αλεξανδρινό ημερολόγιο), ο Ιουστινιανός την ανατειχίζει γύρω στο 530 ως έδρα του Δούκα της

120. Σύμφωνα με το ημερολόγιο του Πλήθωνα η 27η και 28η Δεκεμβρίου ορίζονται ως αποφράδες και σχετίζονται με την τιμή των νεκρών στο τέλος του έτους, πιθανόν ακολουθώντας παλαιότερα πρότυπα τιμών των νεκρών στα τέλη Ιανουαρίου (Πλούταρχος, Ιουλιανός). Βλ. Μ. Anastos, «Pletho's Calendar», *DOP* 4 (1948) 246-347, συνδέει την ένδειξη με μία γιορτή του Ιουλιανού και αναφέρει πηγές με τιμή των νεκρών στο τέλος του έτους.

121. Β. Ν. Γιαννόπουλος, «Παύλος», *ΘΗΕ*, 10, 210.

122. Πασχάλιο Χρονικό, έκδ. Βόννης, 687. Μαλάλας, έκδ. Βόννης, 495, κτλ. Τα Ανοίξια εορτάζονται στις 22 Δεκ. Βλ. Η. Delehaye, *Propylaeum ad Acta Sanctorum. Novembris. Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, Bruxelles 1902, 338.

123. Η. Η. Scullard, *Festivals and Ceremonies*, 210-212. Οι Arvales τελούσαν λιτανείες και χορούς και διατηρήθηκαν μέχρι τον 4ο αι. J. Scuid, *Romulus et se frères. Le collège des frères Arvales, modèle du culte public dans la Rome des empereurs*. Ecole Française de Rome, 1990, [BEFAR 275].

124. Α. Dmitrievskij, *Opisanie liturgicheskich ruukopisej*, I, Kiev 1895, 34. Η. Delehaye, *Synaxarium*, 340.

125. Η πόλη με το ναό είχε καταστραφεί το 525 από πλημμύρα και ο ναός κτίστηκε στη δεκαετία 540 ή 550. Βλ. Α. Palmer, «The Inauguration Anthem of Hagia Sophia in Edessa: a New Edition and Translation with historical and architectural Notes and a Comparison with a Contemporary Constantinopolitan Kontakion», *BMGS* 12 (1988) 117-167.

Μεσοποταμίας κτίζοντας δύο ναούς. Η μία ήταν η Μεγάλη Εκκλησία (Αγία Σοφία)¹²⁶.

Η Αγία Σοφία Θεσσαλονίκης (α΄ φάση) σύμφωνα με αρχαιολογικές ενδείξεις κτίζεται πάνω σε προγενέστερη βασιλική που χρονολογείται από τα τέλη του 6ου αι. και πριν από τη δεκαετία 620/30 (όταν χρονολογούνται τα ψηφιδωτά του ιερού και ο προεικονομαχικός διάκοσμος του τρούλλου), με πιθανότητα να υπάρχει όριο το έτος 618, όταν έγινε σεισμός¹²⁷.

Ο Παρθενώνας στην Αθήνα καθίσταται ναός της Αγίας Σοφίας το 630, στα 300 χρόνια των εγκαινίων της Κωνσταντινούπολης¹²⁸.

Η Αγία Σοφία του Κιέβου (1037-1046)¹²⁹ εντάσσεται στα 500 χρόνια των Α΄ εγκαινίων του Ιουστινιανού (537).

Η Αγία Σοφία της Αχρίδας ανακαινίζεται και τοιχογραφείται στην περίοδο του αρχιεπισκόπου Αχρίδος Λέοντα (1037-1056)¹³⁰ (= 500 χρόνια Α΄ εγκαινίων Ιουστινιανού). Εντάσσεται σε προθέσεις για δημιουργία συνδυαστικής γραμμής με την Αγία Σοφία Κωνσταντινούπολης¹³¹;

Η Αγία Σοφία Νικαίας ανακατασκευάστηκε «ως βασιλική λίγο μετά 1065» πάνω στα θεμέλια μια παλαιότερης του 5ου ή 6ου αι.. Η νέα κατασκευή οφείλεται σε σεισμό που έγινε το 1065¹³², όμως ήταν μία δεκαετία επετείου των 500 χρόνων από τα εγκαίνια του Β΄ ναού του Ιουστινιανού.

Η Αγία Σοφία Τραπεζούντος κτίζεται από τον Μανουήλ Α΄ (1238-1263) στην περίοδο μετά το 1250 και τοιχογραφείται στα 1260-1363, περίπου 900 χρόνια από τα Α΄ εγκαίνια (360) ή 700 χρόνια από τα καθιερωμένα εγκαίνια (362). Πανηγύριζε στη Μεταμόρφωση του Σωτήρος¹³³.

Η Αγία Σοφία στο Μυστρά είναι έργο του δεσπότη του Μορέως Μανουήλ Καντακουζηνού (1348-1380). Το μονόγραμμά του βρίσκεται στα επίκρανα των παραστάδων και κιόνων. Ένα πατριαρχικό σιγίλλιο του 1365 μετατρέπει

126. M. Mundell, «A sixth Century funerary Relief at Dara in Mesopotamia», *JOB* 29 (1975) 218-219.

127. Κ. Θεοχαρίδου, *Η αρχιτεκτονική του ναού της Αγίας Σοφίας στην Θεσσαλονίκη*, Αθήνα 1994, 196-197, όπου βιβλιογραφία για απόψεις άλλων ερευνητών.

128. Βλ. πιο πάνω σημ. 79.

129. R. Krautheimer, *Παλαιοχριστιανική και Βυζαντινή αρχιτεκτονική*, Αθήνα 1991, 361.

130. A. Grabar, «Les peintures murales dans le cœur de Sainte Sophie d'Ochrid», *C. Arch.* 15 (1965) 257-265. Για την ιστορία του μνημείου βλ. R. Krautheimer, *Αρχιτεκτονική*, 382, 608, όπου βιβλιογραφία.

131. Για τις πολιτικές ζυμώσεις γύρω από το μνημείο βλ. A. Wharton-Epstein, «The political Content of the Paintings of Saint Sophia at Ohrid», *JOB* 29 (1980) 315-329.

132. R. Krautheimer, *Αρχιτεκτονική*, 410, 451-452, 612, 618, όπου βιβλιογραφία.

133. D. T. Rice, *The Church of Hagia Sophia at Trebizond*, Edinburgh 1968, 1-2, 243-244. A. Bryer & D. Winfield, *The byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Washington 1985, 231-234.

το ναό σε καθολικό μονής. Η πιθανή χρονολόγηση του ναού στα 1350-1365 είναι εμφανής. Μπορεί όμως να υπολογισθεί γύρω στο 1360-1362 για δύο λόγους: α) βρίσκεται στη συνοικία του παλατίου του Μυστρά, επομένως αναπαράγει την αυτοκρατορική ιδέα. β) Το 1362 είναι διπλή επέτειος: των 100 χρόνων από την απόκτηση του κάστρου από τους Βυζαντινούς και των 1000/800 χρόνων των εγκαινίων της Αγίας Σοφίας (360/562)¹³⁴.

5. Η «Μητέρα Εκκλησία» της Ιερουσαλήμ και ο ναός της Αναστάσεως

Τα έργα του Κωνσταντίνου στους Αγίους Τόπους άρχισαν μετά την νίκη κατά του Λικινίου το 324 και την μετάβαση της Ελένης τον Ιανουάριο του 325 που κατέληξε στην ανακάλυψη του Παναγίου Τάφου και του Τ. Σταυρού την άνοιξη του 325¹³⁵. Αμέσως άρχισε η οικοδόμηση του νέου ναού (Ευσέβιος, Βίος Κωνσταντίνου, ΙΙΙ, 29.1), εικόνα της «Νέας Ιερουσαλήμ των Προφητών» (ΙΙΙ, 33.1). Επίσης κτίστηκαν οι ναοί στο χώρο της Αναλήψεως του Χριστού και της Βηθλεέμ (ΙΙΙ, 41-43).

Όλο το πρόγραμμα των έργων διήρκεσε 10 χρόνια μέχρι τουλάχιστον το 335, όταν εορταζόταν τα 30χρονα του Κωνσταντίνου (Ευσέβιος, ΙV, 40,43). Ταυτόχρονα τα εγκαινία της πόλης συμπίπτουν περίπου με τα 200 χρόνια της Aelia Capitolina του Αδριανού¹³⁶. Η Ελένη ερευνήσε το χώρο του ιερού της Αφροδίτης (Ευσέβιος ΙΙΙ,26.3), ο οποίος κτίσθηκε από τον Αδριανό. Ο ναός της Αναστάσεως στην Ιερουσαλήμ εγκαινιάζεται το 335 (ΙV, 40, 47), στις 13 Σεπ.¹³⁷, την παραμονή της Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού¹³⁸. Την ίδια εποχή, αλλά 60 χρόνια αργότερα (15 Σεπ. 394) εγκαινιάσθηκε ο ναός της Αγίας Σιών, στον χώρο του Υπερώου, όπου έγινε το θαύμα της Πεντηκοστής, γνω-

134. Μ. Χατζηδάκης, *Μυστράς. Η μεσαιωνική πολιτεία και το κάστρο*, Αθήνα 1995, 69 κ.ε.

135. St. Borgehammar, *How the Holy Cross was found*, Stockholm 1991, 124 κ.ε., όπου σχόλια των πηγών και πλήρης βιβλιογραφική ενημέρωση. Η επιστολή του Κωνσταντίνου στον επίσκοπο Ιεροσολύμων Μακάριο (Ευσέβιος, Βίος Κωνσταντίνου, ΙΙΙ,30-32) στην οποία αναφέρει την εύρεση του Τ. Σταυρού απεστάλη την περίοδο της εικοσαετίας του (325). Για την ανακάλυψη βλ. ΙΙΙ, 26-28. Βλ. και P. W. L. Walker, *Holy City, Holy Places? Christian Attitudes to Jerusalem and the Holy Land in the Fourth Century*, Oxford 1990., 15 κ.ε., 184 κ.ε.

136. A. Gunneweg, *Η ιστορία του Ισραήλ έως την εξέγερση του Βαρ-Κοχβά*, Θεσσαλονίκη 1997, 397-399. Σ. Αγουρίδης, *Ιστορία των χρόνων της Καινής Διαθήκης*, Θεσσαλονίκη 1985⁴, 288-290.

137. Για τα εγκαινία βλ. Π. Τρεμπέλας, *Λειτουργικοί τύποι Αιγύπτου και Ανατολής*, Αθήνα 1993², 316-317. Μ. Black, «The Festival of Encaenia Ecclesiae in the Ancient Church with Special Reference to Palestine and Syria», *The Journal of Ecclesiastical History* 5 (1954) 78-85. Επίσης για τα κτίσματα βλ. Κ. J. Conart, «The Original Buildings at the Holy Sepulchre in Jerusalem», *Speculum* 31.1 (1956) 1-48.

138. R. Bornet, «La celebration de la Saint Croix dans le rite byzantin», *La Maison Dieu* 75 (1963) 97-99, όπου βιβλιογραφία. Η. G. Beck, *Kirche und theologische Literatur*, München 1977, 261-262.

στής και ως «Η Μητέρα Πασών των Εκκλησιών»¹³⁹.

Μερικές επέτειοι έχουν σχέση με τα εγκαίνια του ναού της Αναστάσεως, ο οποίος γίνεται σημείον αναφοράς για ό,τι αφορά την Χριστιανική Εκκλησία σε σχέση με την Μητέρα Εκκλησία των Ιεροσολύμων.

Το Οδοιπορικό της Αιθερίας στους Αγίους Τόπους χρονολογείται στα 383-385¹⁴⁰. Οι λαμπρές τελετές που περιγράφει μπορεί να αφορούν και την επέτειο των 50 χρόνων από τα εγκαίνια του ναού της Αναστάσεως. Η ίδια επέτειος των 50 χρόνων έφερε κι άλλους περιηγητές, όπως η Παύλα μία εύπορη χήρα που ξεκίνησε από τη Ρώμη το 385¹⁴¹, όπως κι άγιος Ιερώνυμος¹⁴².

Ο Αμβρόσιος τελεί τα εγκαίνια του καθεδρικού ναού του Μιλάνου το 386 (= 51 χρόνια)¹⁴³.

Το 435 (14 Νοε) εκδίδεται αυστηρό αυτοκρατορικό διάταγμα διατάσσοντας την καταστροφή των πολυθεϊστικών ιερών και τον εξαγνισμό τους με την τοποθέτηση του Σταυρού (Codex Theodosianus XVI, X, 25: «*Christianae religionis signi expiari*»).

Προς το 435 κτίζεται από τον Πάπα Σίξτο Γ' (432-440) το Βαπτιστήριο του Βατικανού, ως σύμβολο της Πηγής της Ζωής¹⁴⁴, και γι' αυτό έχει κάτι κοινό με το Σταυρό του ναού της Αναστάσεως. Πρέπει να μιμείται το Βαπτιστήριο του Παναγίου Τάφου, ο οποίος νοείται, όπως και ο Τ. Σταυρός ως Πηγή της Ζωής¹⁴⁵. Πάλι την ίδια χρονιά (435) η Πουλχερία κτίζει το Αγίασμα ή Λούσμα¹⁴⁶, μία παράδοση που είναι αμφίβολης αξίας. Πάντως και οι δύο περιπτώσεις θα έδειχναν ίσως τάση να ικανοποιήσουν τα αιτήματα όσων δεν θα επισκέπτονταν τους Αγίους Τόπους.

Η Μονή Αγίου Σάββα στην Παλαιστίνη κτίζεται στα (483-486), στα 150 χρόνια του ναού της Αναστάσεως¹⁴⁷.

139. M. Van Esbroeck, «Jean II de Jerusalem et les Cultes de S. Étienne, de la Sainte Sion et de la Croix», *AB* 102 (1984) 100, 107-125. Βλ. και Α. Ovadia, *Corpus of the Byzantine Churches in the Holy Land*, Bonn 1970, 89.

140. P. Dévos, «La Date du voyage d' Égerie», *AB* 85 (1967) 165-194.

141. L. Casson, *Το ταξίδι στον Αρχαίο Κόσμο*, Αθήνα 1996, 380.

142. L. Casson, *ό.π.*, 392.

143. Κ. Π. Ράλλης, «Περί των εγκαίνιων των ναών κατά το Δίκαιον της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας», *ΕΕΕΚΠ Θ'* (1913) 100, 104.

144. P. Unterwood, «Fountain of Life in Manuscripts of the Gospels», *DOP* 5 (1950) 44, 54, 105-106.

145. A. J. Wharton, «The Baptistry of the Holy Sepulcher in Jerusalem and the Politics of Sacred Landscape», *DOP* 46 (1992) 313-325.

146. Αθ. Παλιούρας, «Οι Βλαχέρνες της Άρτας και το πρότυπό τους», *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου (Άρτα 27-31 Μαΐου 1990)*, Άρτα 1992, 166, όπου βιβλιογραφία.

147. J. Patrich, *Sabas, Leader of Palestinian Monasticism. A comparative Study in Eastern Monasticism. Fourth to Seventh Centuries*, Washington DC, 1994, 61-63, 478.

Ο θεμέλιος λίθος του ναού των Αγίων Αποστόλων Κωνσταντινούπολης τίθεται το 536, δηλαδή στα 200 (201) του ναού της Αναστάσεως της Ιερουσαλήμ, τον οποίο αναπαριστά¹⁴⁸.

Ο ναός της Αγίας Σιών καταστρέφεται το 614 στην εισβολή των Περσών, και ξανακτίζεται μετά από 30 χρόνια το 634, στα 300 χρόνια του ναού της Αναστάσεως¹⁴⁹. Το 635 στα 300 χρόνια των εγκαινίων του ναού μεταφέρεται στην Κωνσταντινούπολη ένα τμήμα του Τιμίου Σταυρού¹⁵⁰.

Το 835 ο πάπας Γρηγόριος Δ΄ δημιουργεί την εορτή των Αγίων Πάντων στις 2 Νοεμβρίου, για να αφομοιωθούν παγανιστικές τελετουργίες αυτής της ημέρας στη Δύση¹⁵¹. Λόγω της συμμετοχής των Ψυχών (Ψυχογιορτή), η επέτειος δείχνει και μια χρονική τομή, ίσως σε συνάρτηση με το έτος εγκαινίων του ναού της Αναστάσεως (= 500 χρόνια), υπονοώντας την Ανάσταση των Ψυχών.

Η Αγία Σοφία Θεσσαλονίκης πανηγύριζε στην εορτή του Σταυρού (δηλαδή την σταυρική Σοφία)¹⁵². Σε μία ανακαίνισή της απέκτησε νέο ψηφιδωτό τρούλλου, το οποίο σύμφωνα με πρόταση του M. Spieser χρονολογείται το 885¹⁵³, χρονιά που απέχει 550 χρόνια από τα εγκαινία του ναού της Αναστάσεως. Για τη χρονολόγηση του ψηφιδωτού υπάρχουν κι άλλες απόψεις, παρά το γεγονός ότι το σπουδαιότερο επιχείρημα για τη χρονολόγηση στα 885 είναι η τεχνοτροπία¹⁵⁴.

Η μονή της Θεοτόκου Πετριτζονίτισης ιδρύεται στα 1083/86, υπαγόμενη στο Πατριαρχείο Ιεροσολύμων, στα 750 χρόνια ναού Αναστάσεως (335)¹⁵⁵.

148. Σύμφωνα με τα Πάτρια (Th. Preger, *Scriptores originum Constantinopolitanarum*, III, 286-287) ο θεμέλιος λίθος τοποθετήθηκε 4 χρόνια μετά την αρχή της ανοικοδόμησης της Αγίας Σοφίας (532). Βλ. Χρ. Αγγελίδη, «Η περιγραφή των Αγίων Αποστόλων από τον Κωνσταντίνο Ρόδιο. Αρχιτεκτονική και συμβολισμός», *Σύμμεικτα* 5 (1973) 95-96, σμ 1.

149. A. Ovadia, *Byzantine Churches in the Holy Land*, 89.

150. J. Ebersolt, *Sanctuaires de Byzance. Recherches sur les anciens trésors des églises de Constantinople*, Paris 1921, 7, 24. Βλ. Θεοφάνης, έκδ. Βόννης, I, 337.

151. E. O. James, *Seasonal Feasts and Festivals*, London 1961, 227.

152. I. Φουντούλης, «Μαρτυρίες του Θεσσαλονίκης Συμμεών περί των ναών της Θεσσαλονίκης». *ΕΕΘΣ ΑΠΘ*, 21 (1976) 123 κ.ε., 136 (: Σεπτεμβρίου ιδ΄, ή Ύψωσις τοῦ Τιμίου Σταυροῦ. Σημαίνει διπλῶ; πολλὰκις, ὅτι ἐξαιρετός αὐτῆ εορτῆ τῆς ἁγίας Σοφίας) 151. Δ. Πάλλας, «Ο Χριστός ως η Θεία Σοφία. Η εικονογραφική περιπέτεια μιας θεολογικής έννοιαν», *ΔΧΑΕ*, Δ΄, τομ. ΙΕ΄, (1989-90) 138. R. Janin, *Églises et monastères des grandes centres byzantines*, 408-409.

153. M. Spieser, «Inventaires en vue d'un recueil des inscriptions historique de Byzance. I. Les inscriptions de Thessalonique», *TM* 5 (1973) 160-161, pl. II, 2-3. Η επιγραφή αναφέρει την χρονολογία στο μήνα Νοέμβριο της 4ης ινδικτιώνος από κτίσεως κόσμου .ς[...].

154. X. Μπακιτζής, «Νεώτερες παρατηρήσεις στην κτιορική επιγραφή του τρούλλου της Αγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης», *Βυζαντινά* 11 (1982) 167-180.

155. J. Ph. Thomas, *Private Religious Foundation in the Byzantine Empire*, Washington, 1987, 121-122. A. Grabar, *La peinture religieuse en Bulgarie*, Texte, Paris 1928, 55.

Η βασιλική του αγίου Μάρκου στην Βενετία εγκαινιάζεται εκ νέου το 1084/85 (= 750 χρόνια ναού Αναστάσεως. Τότε μπορεί να κατασκευάστηκαν το ψηφιδωτά του ιερού Βήματος¹⁵⁶. Ο πρώτος ναός κτίστηκε έχοντας ως πρότυπο τον Πανάγιο Τάφο σύμφωνα με διάφορες πηγές. Δεν αποκλείεται, επειδή το λείψανο του αγίου Μάρκου μεταφέρθηκε στη Βενετία το 829¹⁵⁷, να εγκαινιάστηκε προς το 835.

Μια σειρά επαλλήλων χρονολογήσεων αφορά την μεταγενέστερη τύχη του ναού της Αναστάσεως της Ιερουσαλήμ. Καταστρέφεται το 1009 από τον χαλίφη Αλ-Χακίμ και ανοικοδομείται (κυρίως από τον Κωνσταντίνο Μονομάχο, 1042-1054) στην περίοδο 1030 (= 700 χρόνια της Κωνσταντινουπόλεως) ως το 1048. Δηλαδή ολοκληρώνεται 40 χρόνια μετά την καταστροφή¹⁵⁸.

Η Εγκλείστρα του αγίου Νεοφύτου στην Πάφο, αφιερώνεται στον Τίμιο Σταυρό (Σεπτ. 1160). Η επιλογή πιθανόν έγινε σε αναφορά με την σταυρική Σοφία του Θεού (= 800 & 600 χρόνια Αγίας Σοφίας). Ένα παρεκκλήσι σε σπηλιά προστίθεται το 1183 (περ. 850 χρόνια ναού Αναστάσεως). Η Νέα Εγκλείστρα- Νέα Σιών εγκαινιάζεται το 1196 στα 800/1 χρόνια του ναού της Αγίας Σιών της Ιερουσαλήμ¹⁵⁹. Ο άγιος Νεόφυτος, ένας λόγιος της νήσου, είχε συνείδηση του timing.

Το 1096 αρχίζει η πρώτη Σταυροφορία, πιθανόν με στόχο σε 3-4 χρόνια να πετύχει την επανάκτηση των Αγίων Τόπων, δηλαδή στο έτος 1100. Στις 15 Ιουλίου 1099 η Ιερουσαλήμ ανακαταλαμβάνεται από τους Σταυροφόρους και ο ναός της Αναστάσεως εγκαινιάζεται στις 15 Ιουλίου 1149, δηλαδή ακριβώς 50 χρόνια από την άλωση¹⁶⁰. Αλλά και ο ναός της Γεννήσεως στη Βηθλεέμ ανακαινίζεται το 1169, ακριβώς 70 χρόνια μετά την άλωση, με χορηγία του Μανουήλ Β΄ Κομνηνού (1147-1180)¹⁶¹.

6. Ο Θρίαμβος του Κωνσταντίνου (312-315).

Η νίκη του Κωνσταντίνου κατά του Μαξεντίου στις 28 Οκτ. 312 μετά το

156. O. Demus, *The Mosaics of San Marco in Venice. I. The Eleventh and twelfth Centuries*, Vol. One Texte, Chicago and London 1984, 2.

157. O. Demus, *Mosaics*, 1.

158. V. C. Corbo, *Il Santo Sepolcro di Gerusalemme. Aspetti archeologici dalle origini al periodo crociato*, Jerusalem 1982, I, 139-166. R. Ousterhout, «Rebuilding the Temple. Constantine Monomachus and the Holy Sepulchre», *JSAH* 48 (1989) 66-78.

159. A. Stylianou - J. Stylianou, *The painted Churches of Cyprus. Treasuries of Byzantine Art*, London 1985, 351-381.

160. H. Vincent - F.-M. Abel, *Jerusalem nouvelle*. II, fasc. 4 (Paris 1926), 268-274. B. Hamilton, «Rebuilding Zion. The Holy Places of Jerusalem in the Twelfth Century», *Studies in Church History* 14 (1977) 106.

161. L.-A. Hunt, «Art and Colonialism: The Mosaics of the Church of the Nativity in Bethlehem (1169) and the Problem of «Crusader» Art», *DOP* 45 (1991) 69-85.

όραμα του Σταυρού και το Διάταγμα της Ανεξιθρησκείας των Μεδιολάνων (Φεβ. του 313) υπήρξαν γεγονότα-σταθμός στην ιστορία της Χριστιανικής Εκκλησίας. Την νίκη αποτύπωσε με έναν ανδριάντα του όπου κρατούσε σταυρό (Ευσέβιος, Βίος Κωνσταντίνου, I, 40) και με την θριαμβική αψίδα του στη Ρώμη (315). Το 362 (4 Φεβ.). Ακριβώς 50 χρόνια μετά ο Ιουλιανός αποκαθιστά επισήμως τη λατρεία των θεών, ακυρώνοντας τα διατάγματα των προηγούμενων αυτοκρατόρων κατά της ειδωλολατρικής θρησκείας¹⁶². Πρόκειται για ένα «αντιδιάταγμα των Μεδιολάνων», που επέβαλε μια ανεξιθρησκεία, τώρα ειδωμένη από την πλευρά των πάλαι διωκτών.

Το 415 γίνονται τα Β' εγκαίνια της Αγίας Σοφίας στα 100 χρόνια από τον θρίαμβο του Κωνσταντίνου, όπως και το 562 (Β' εγκαίνια Ιουστινιανού) στα 250 χρόνια (βλ. πιο πάνω).

Το 612 (= 300) χρόνια στήνεται ο Σταυρός σε κίονα ανατολικά του ναού των 40 Μαρτύρων¹⁶³, ενώ το 614 αρπάζεται από τους Πέρσες ο Τίμιος Σταυρός, όταν κατέλαβαν την Ιερουσαλήμ.

Το 715 (= 400 χρόνια) η συγκλητική τάξη αποχωρεί οριστικά από την εξουσία μετά από πολλών ετών διώξεις εις βάρος της¹⁶⁴.

Στα χρόνια του πάπα Παύλου Α' (757-768) κοντά στα 450 χρόνια της νίκης του Κωνσταντίνου εμφανίζεται η Κωνσταντίνειος δωρεά *το πιο διάσημο πλαστό του Μεσαίωνα, μία δήθεν διαθήκη του Μ. Κωνσταντίνου*¹⁶⁵. Το 962 (2 Φεβ.) (= 650 χρόνια) γίνεται η στέψη του Όθωνα Α' ενώ είχε ήδη ανακηρυχθεί βασιλιάς της Ιταλίας το 951¹⁶⁶. Ίσως πρέπει να αναφερθεί και η μεγάλη Βατικάνειος Σύνοδος του 1215 (= 900 χρόνια).

Το τάγμα των Ναϊτών Ιπποτών (ιδρύεται το 1118) καταργείται και η περιουσία του περιέρχεται με νόμο του 1312 στο Τάγμα των Ιωαννιτών Ιπποτών, το οποίο είχε ιδρυθεί πριν από 200 χρόνια (5 Φεβ. 1113)¹⁶⁷, δηλ. στα 800 χρόνια από την ανάδειξη του Μ. Κωνσταντίνου.

7. Εγκαίνια και ιστορικές επέτειοι πόλεων

Η Νέα Ιερουσαλήμ του Κωνσταντίνου μαζί με το ναό της Αναστάσεως εγκαινιάζεται το 335 στα 200 χρόνια της καταστροφής που προκάλεσε ο

162. O. Seeck, *Regesten der Kaiser und Päpste für die Jahre 311 bis 476 n. Chr. Vorarbeit zu einer Prosopographie der Christlichen Kaiserzeit*, Stuttgart 1919, 209. *IEE Z'*, 340. N. Baynes, *Constantine the Great and the Christian Church*. London 1972, 69 κ.ε

163. Πασχάλιο Χρονικό, έκδ. Βόννης, 703. M. Whitby & M. Whiby, *Chronicon Paschale*, 155, όπου σχόλια.

164. Τ. Λουγγής, *Επισκόπηση*, Α', 175-180.

165. *Ο.π.*, 205-206.

166. Ν. Οικονομίδης, *IEE*, Η', 128-129.

167. Ι. Ναϊτης, *Η άγνωστη ιστορία των Ιπποτών*, Θεσσαλονίκη 1999, 14, 87-89.

Αδριανός κτίζοντας νέα πόλη (Aelia Capitolina) μετά την επανάσταση του Βαρ-Κοχβά (= Υιός του Άστρου) στα 132-135¹⁶⁸.

Ο Ευγένιος επίσκοπος Λαοδικείας την περίοδο που ακολούθησε τους Διωγμούς κατασκεύασε τον οικογενειακό τάφο του με επίγραμμα, στο οποίο αναφέρει τις κατασκευές που προηγήθηκαν. Με τον τάφο έκλεισε το οικοδομικό πρόγραμμα του επισκόπου στο 25ο έτος (1/4 αιώνα) από την ανάληψη των καθηκόντων του¹⁶⁹.

Η Βασιλική της Νέας Θεοδοριάδος (Qasr el-Libya) χρονολογείται το 539, ακριβώς 100 χρόνια από την άλωση της Καρχηδόνας (439)¹⁷⁰. Η περιοχή ήδη από το 533 είχε περιέλθει στο Ρωμαϊκό Κράτος. Ο επιτυχημένος πόλεμος κατά των Βανδάλων έγινε προφανώς κάτω από την προοπτική αυτής της επετείου.

Το Χρονικό της Μονεμβασίας δίνει χρονολογία της νέας οικοδόμησης της πόλης το 805, στα 218 χρόνια από την ερήμωση λόγω της εισβολής των Σλάβων¹⁷¹ (588-805 = 218, περ. 220 (2×110)).

Η μονή των Βενεδικτίνων στο Clugny ιδρύεται από τον βασιλέα Γουλιέλμο τον Ευσεβή το 909, ενώ ο ναός των αγίων Πέτρου και Παύλου μετά από 200 χρόνια, το 1109¹⁷².

Το κάστρο του Μυστρά κτισμένο το 1249 κυβερνάται από βυζαντινό στρατηγό από το 1262. Η Μητρόπολη (Άγιος Δημήτριος) με βάση επιγραφή ανακαινίζεται από τον Νικηφόρο Μοσχόπουλο, τον λόγιο καλλιγράφο μητροπολίτη Λακεδαιμόνος το έτος 6900 (= 1291/92), δηλαδή στα 30 χρόνια κατοχής του κάστρου. Σε άλλη επιγραφή του 1311/12 (= 50 χρόνια) ο Νικηφόρος εκθέτει τα έργα του για την μονή: οικοδομή του ναού, κατασκευή μύλων, φύτεμα ελαιώνων, αγορά κτημάτων¹⁷³. Την ίδια χρονιά ο Νικηφόρος χαρίζει στη μονή Θεοτόκου Βροντοχίου του Μυστρά έναν κώδικα¹⁷⁴. Η Αγία Σοφία στη συνοικία του Παλατιού είναι έργο του Μανουήλ Καντακουζηνού, του πρώτου δεσπότη του Μορέος (1348-1380). Η οικοδομή του ναού υπολογίζεται μεταξύ

168. Βλ. κεφ. III.5.

169. H. Leclercq, «Eugène de Laodicée», στο Cabrol-Leclercq, *DACL*, 5.1, 695-698: *θεοῦ ἐπίσκοπος κατασταθεὶς καὶ εἴκοσι πέντε ὄλοις ἔτεσιν τὴν ἐπισκοπὴν... διοικήσας καὶ πᾶσαν τὴν ἐκκλησίαν ἀνοικοδομήσας ἀπὸ θεμελίων καὶ σύνπαντα τὸν περὶ αὐτὴν κόσμον... λιψόμενός τε τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον ἐποίησα ἐπιγράφειν εἰς τύμβον ἐμὸν τῆς τε ἐκλογῆς ἀπὸ τοῦ γένους μου.*

170. E. Alfoeldi-Rosenbaum, J. Ward, Perkins, *Justinianic Mosaic Pavements in Cyrenaican Churches*, Roma 1980, 35, 121 κ.ε. Για την άλωση της Καρχηδόνας βλ. F. Clover, «Felix Carthago», *DOP* 40 (1986) 10,12, όπου βιβλιογραφία. Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή ιστορία*, Α', 220.

171. P. Lemerle, «La chronique improprement dite de Monemvasie», *REB* 21 (1963) 8-11.

172. *MEE*, ΙΔ, 596-597.

173. Μ. Χατζηδάκης, *Μυστράς. Η μεσαιωνική πολιτεία και το Κάστρο*, Αθήνα 1995, 15, 25-46.

174. Μ. Χατζηδάκης, *Μυστράς*, 48.

1350 και 1365, όταν μεταβάλλεται σε καθολικό μονής¹⁷⁵. Ωστόσο ένα έργο με πολιτική σημασία ενταγμένο στο «ανακτορικό» συγκρότημα δεν αποκλείεται να έχει σχέση με την σημαδιακή χρονολογία 1362, που ισοδυναμεί ταυτόχρονα με τα 800 χρόνια των εγκαινίων της Αγίας Σοφίας και τα 100 χρόνια από την οικοδομή του κάστρου.

8. Έτος από Κτίσεως Κόσμου

Η αντιπαγανιστική πολιτική του Θεοδοσίου Α΄ εντάθηκε το 391/2 (= έτος 5900/1 με το πρωτοβυζαντινό σύστημα χρονολόγησης). Εκδίδει νόμους: [1] Codex Theod. XV, 10,10 (= 24 Φεβ., 391, 23/2 Terminalia, γιορτή Ορίων¹⁷⁶), 11 (= 16 Ιουνίου 391, 15/6 Vesta Clauditur), 12 (8 Νοε. 392, γιορτή των Ψυχών Mundus Patet], με τους οποίους καταργεί τελείως τις λατρείες. Τότε παύουν να τελούνται οι Ολυμπιακοί αγώνες, ενώ από το 391 κλείνει το Σεράπειον της Αλεξάνδρειας¹⁷⁷.

Η Νέα Εκκλησία της Ιερουσαλήμ εγκαινιάστηκε στις 20 Νοεμβρίου 543¹⁷⁸ (= έτος 6051).

Σε μία ομιλία του Λέοντος Θεσσαλονίκης που εκφωνήθηκε στις 25 Μαρτίου του 842 (= 6350 από Κτίσεως Κόσμου) ο συγγραφέας έχει μία πρωτότυπη εισαγωγή σχολιάζοντας την σημασία του αριθμού 50, δηλ. της Πεντηκοστής και του Ιωβηλαίου έτους. Κατόπιν αναφέρεται σε μια παλαιά ιστορία της Θεσσαλονίκης, όταν με αφορμή ένα θαύμα που έγινε επί Αναστασίου (491-518) έγιναν Χριστιανοί κάπου 500 Εβραίοι. Ο V. Laurent τοποθετεί το συμβάν επί Ανδρέα Θεσσαλονίκης (τουλάχιστον στα 491-497), αλλά λόγω της αναφοράς του αρ. 50, θα μπορούσε να είχε γίνει το έτος 492 (= 6000), δηλ. πριν από 350 χρόνια από την εκφώνηση της ομιλίας!¹⁷⁹. Επίσης το 691/2 (= 6200) γίνεται η Πενθέκτη Οικουμενική Σύνοδος, όπου γίνεται καταδίκη των ειδωλολατρικών καταλοίπων, και το 843 (= 6351) η αναστήλωση των Εικόνων¹⁸⁰.

Οι τοιχογραφίες του ναού του αγίου Γεωργίου στο Κυρβινονο άρχισαν σύμφωνα με επιγραφή τον Απρίλιο του 1191 (= ,ςχοθ΄, 6999 από Κτίσεως

175. Μ. Χατζηδάκης, *Μυστράς*, 69.

176. Σημειώνεται ότι στις 23 Φεβ. 303 είχε εκδοθεί το διάταγμα διωγμού του Διοκλητιανού.

177. Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, ΑΨ, 176.

178. Προκόπιος, *Περί κτισμάτων*, V.6: τόν δέ ἐν Ἱεροσολύμοις ἱερόν τῆ Θεοτόκου ἀνέθηκεν, ... Νέαν Ἐκκλησίαν καλοῦσι οἱ ἐπιχώριοι. I. Αναστασίου, *Τα Εισόδια της Θεοτόκου. Η ιστορία, η εικονογραφία και η υμνογραφία της εποχής*. Εν Θεσσαλονίκη 1959, 44-45.

179. V. Laurent, «Une homélie inédite de l'archevêque de Thessalonique Léon le philosophe sur l'Annonciation (25 mars 842)» *Studi et Testi* 232. *Melanges Eugène Tisserant*, II, Città del Vaticano 1964, 281-302.

180. Βλ. πιο πάνω κεφ. III.2.

Κόσμου)¹⁸¹. Πιθανόν να τελείωσαν το 1192/93 (= 7000).

Οι τοιχογραφίες της Παναγίας του Αράκου στην Κύπρο χρονολογούνται το Δεκ. 1192 (6701). Ο ναός είχε καταστραφεί προηγουμένως και το νέο πρόγραμμα (προφήτες) εκφράζουν την ιδέα της Ενσάρκωσης του Χριστού, δηλ. της νέας Εποχής, και καθόλου της Β΄ Παρουσίας¹⁸².

Το Πρωτάτο ανακαινίζεται με νέο εικονογραφικό πρόγραμμα επί του εξ Αγίου Όρους Πατριάρχη Αθανασίου μετά το 1289 και πριν από το 1294/95¹⁸³. Το μνημείο ως έργο του Πανσέληνου, έγινε σημείον αναφοράς για την παλαιολόγεια τέχνη και ιδιαίτερα για τη λεγόμενη Μακεδονική ζωγραφική. Λόγω του ότι περιλαμβάνονται οι Προπάτορες από τον Αδάμ κ.ε. (γενεαλογία Λουκά) πιθανόν η τοιχογράφηση του ολοκληρώθηκε το 1292/93, στο 6800/1 έτος από Κτίσεως Κόσμου. Παρόμοια κι ένα άλλο μνημείο, ο ναός του Στυλιανού Ζαούτζη στην Κωνσταντινούπολη, που έγινε στα 889-893, και που περιείχε στο πρόγραμμά του (τρούλλος ή οροφή) Προπάτορες (βασιλείς), θα μπορούσε να είχε εγκαινιασθεί το έτος 892 (= 6400)¹⁸⁴.

Η μονή Φιλανθρωπηνών στη Νήσο των Ιωαννίνων σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή του 16ου κτίζεται το έτος ζςΩ΄ (= 1291/92 = 6800) και ανακαινίζεται μετά CM = 240 έτη, το έτος ζΝ΄ (= 1541/42 = 7050) επί ινδικτιώνος Α΄. Η ινδικτιών Α΄ όμως αντιστοιχεί με το έτος ΖΝΑ΄ = 7051 = 1542/43)¹⁸⁵. Την ίδια χρονιά φιλοτεχνείται ο Άγιος Δημήτριος στον Μυστρά¹⁸⁶.

Η Μόσχα αναβιβάζεται σε Πατριαρχείο το 1592 (= 7100 από κτίσεως κόσμου)¹⁸⁷.

181. L. Hadermann-Misguich, *Kurbinovo, Les fresques de Saint-Georges et la peinture byzantine du XII siècle*, Bruxelles 1975, 17.

182. A. Stylianos, J. Stylianos, *Painted Churches of Cyprus*, 157-185. Τ. Παπαμαστοράκης, «Η σημασία των προφητών στον τρούλλο του Άρακος...», 71-79, 89. A. Nicolaidès, «L'église de la Panaghia Arakiotissa à Lagoudéra, Chypre. Étude iconographique des fresques de 1192», *DOP* 50 (1996) 1 κ.ε.

183. Δ. Καλομοιράκης, «Πρωτάτο: η έρευνα, το μνημείο και οι πάτρωνές του», *Κληρονομία* 22 (1990) 73-104.

184. Λέοντος Σοφού, *Πανηγυρικοί λόγοι*, εκδ. Ακακίου Ιερομονάχου, Εν Αθήναις 1868, 277. G. Babić, *Kraljeva Crkva i Studenica*, Beograd 1987, 87, 250. Ο Ν. Γκιολές, *Ο Βυζαντινός Τρούλλος και το εικονογραφικό του πρόγραμμα. Μέσα βου αι.-1204*, Αθήνα 1990, 34-35, 131-135, πιστεύει ότι απλώς ήταν ενταγμένες στην οροφή του ναού.

185. Επίσης τα 240 έτη από την πρώτη οικοδομή είναι το έτος 1531/32 που είναι το σωστό. Το 1542 τοιχογραφείται ο κυρίως ναός και ο νάρθηκας και το 1560 οι εξωτερικοί. Βλ. Μ. Αχειμάστου Ποταμιάνου, *Η μονή των Φιλανθρωπηνών και η πρώτη φάση της μεταβυζαντινής ζωγραφικής*, Αθήναι 1983, 21-22, 28-29, 37.

186. Βλ. πιο πάνω κεφ. ΙΙΙ.7.

187. Ν. Jorga, *Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο*, Αθήνα 1985, 133.

9. Έτος Γεννήσεως Χριστού: από την Ιστορία του Δυτικού Κόσμου

Ο υπολογισμός της Γεννήσεως του Χριστού έγινε τον 6ο αι. και σταδιακά επικράτησε στη Ρώμη και τη Δύση. Είναι άγνωστο πως ο εμπνευστής του ημερολογίου καθόρισε το έτος γεννήσεως του Χριστού¹⁸⁸. Σ' αυτό θα είχε ρόλο η ένταξη των εγκαινίων της Κωνσταντινούπολης (330 = 3 σιβυλλικοί αιώνες). Ετιμάτο μία πράξη του πρώτου Χριστιανού οικουμενικού ηγέτη, κυρίως όμως εξηρτάτο ο κόσμος της Ανατολής με την πολύ μεγαλύτερη Παράδοση από αυτή που είχε η Δύση να έχει σημείο αναφοράς κανένα άλλο σύστημα, ούτε αυτό των εγκαινίων της Κωνσταντινούπολης, παρά την Ενσάρκωση του Χριστού.

Το 800, στις 25 Δεκ. (εθεωρείτο από την εποχή του Διονυσίου του Μικρού ως η Πρωτοχρονιά της Ρωμαϊκής Εκκλησίας) ο Καρλομάγνος χριέται στο ναό του αγίου Πέτρου από τον πάπα Λέοντα ως αυτοκράτωρ των Ρωμαίων. Στη επέτειο των 800 ετών από την Γέννηση του Χριστού κλονίζεται η βυζαντινή οικουμενικότητα¹⁸⁹. Το άστρο του επί γης εκπροσώπου του Χριστού ανατέλει μετά από 8 κύκλους αιώνα.

Το έτος 1000 από την γέννηση του Χριστού στη Δύση (όπως και το 1033, 1000 χρόνια μετά την Ανάληψη του Χριστού) σήμαινε την επικράτηση ενός αισθήματος τερματισμού της ιστορίας του κόσμου. Δεν οφείλεται μόνο στην επίδραση μιας ερμηνείας του επίμαχου χωρίου Αποκαλύψεως (κεφ. 20), όπου μετά 1000 χρόνια βασιλείας του Λόγου του Θεού στη Γη, θα εξαπολυόταν ο Σατανᾶς ἐκ τῆς φυλακῆς... πλανῆσαι τὰ ἔθνη... Είναι η όλη παράδοση του τέλους μιας εποχής και της αρχής νέας που σηματοδοτεί την καταστροφή και αναδημιουργία του κόσμου¹⁹⁰.

Στην Canosa της Ν. Ιταλίας ο παλαιότερος καθεδρικός ναός «αφιερώνεται στο Θεό και τον (τοπικό) άγιο (επίσκοπο) Σαβίνο με το που εγκαινιάζεται εκ νέου «από Ενσαρκώσεως Χριστού» το έτος 1101 (αρχή του 12ου αι. μ.Χ.). Ο αρχιτεκτονικός του τύπος ακολουθεί τους Αγίους Αποστόλους Κωνσταντινούπολης και τον άγιο Μάρκο Βενετίας, το συγκαταλέγει στα «αποστολικά» ιδρύματα. Στο ναό προστέθηκε το μανσωλείο του Βοημούνδου της Αντιόχειας «Φόβου και τρόμου των Ελλήνων». Πριν 30 χρόνια (1071) είχε λήξει η βυζαντινή κυριαρχία στην Ιταλία¹⁹¹.

188. D. E. Dunncan, *Καλαντάρι*, 133 κ.ε., 146-147.

189. Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, Β' 1, 151-160. *ΙΕΕ*, Η', 44. Τηλ. Λουγγής, *Επισκόπηση*, 207.

190. Για επιδράσεις του «τρόμου της χιλιετίας» στην τέχνη βλ. Κ. Τσιρόπουλος, *Ρομανική ζωγραφική - βυζαντινή ζωγραφική*, Αθήνα 1980, 15-20.

191. A. Wharton-Epstein, «The Date and the Significance of the Cathedral of Canosa in Apulia, South Italy», *DOP* 37 (1983) 79-90.

Η Θεία Κωμωδία του Δάντη συμβαίνει το 1300, δηλαδή στο τέλος του 13ου και αρχές του 14ου αιώνα. Είναι μία Ψυχανωδία του ποιητή σε σύναξη όλων των Ψυχών από κτίσεως κόσμου.

10. Εγκαίνια - ανακαίνιση Ναών και λατρεία Αγίων

Ο ναός του αγίου Πολυεύκτου στην Κωνσταντινούπολη αρχίζει να κτίζεται το 324 έως το 327. Ιδεολογικό πρότυπο του ναού υπήρξε ο ναός του οράματος Ιεζεκιήλ, που χαρακτηρίζεται ως πηγή της Ζωής (Ιεζεκιήλ, 47). Από περιγραφή είναι γνωστή η ύπαρξη μιας παράστασης του βαπτίσματος (δηλ. του μητρικού θανάτου) του αγίου Κωνσταντίνου στη δυτική πρόσοψη του ναού ή στο νάρθηκα¹⁹². Η βάπτιση του Κωνσταντίνου από τον άγιο Σίλβεστρο Ρώμης, παράδοση που διαχωρίζεται από την ιστορική μαρτυρία του Ευσεβίου για το ίδιο γεγονός (Βίος Κωνσταντίνου, IV, 61-64), συνέβη το 324. Γι' αυτό το λόγο η Chr. Milner διερωτάται *It is perhaps no coincidence that the most likely date for the start of the construction of Hagios Polyeuctos is the year 524*¹⁹³.

Ο άγιος Γεώργιος μαρτύρησε στη Νικομήδεια το 303¹⁹⁴. Ο πιο παλαιός ναός που είναι γνωστός, σύμφωνα με τον F. Halkin, κτίστηκε στη Shaqqa (Saccaea-Maximianopolis) της Αραβίας το 354-357, στα 50 (51) περίπου χρόνια από το μαρτύριο¹⁹⁵.

Το λείψανο του αγίου Στεφάνου ανακαλύπτεται το 415 και ο ομώνυμος ναός της Ιερουσαλήμ εγκαινιάζεται στις 15 Μαΐου 439¹⁹⁶, δηλαδή στα 25 χρόνια από την φανέρωση και το 30ο (31ο) της βασιλείας του Θεοδοσίου, αλλά και σχεδόν 400 χρόνια από το θάνατό του, το 41 σύμφωνα με το Πασχάλιο Χρονικό.

Ο άγιος Δημήτριος Θεσσαλονίκης μαρτύρησε στο διωγμό που ξέσπασε μετά τις 23 Φεβ. 303. Σύμφωνα με το Α' βιβλίο των Θαυμάτων ο έπαρχος Λεόντιος, τον οποίο η έρευνα ταύτισε με τον διορισμένο το 412/13 έπαρχο Λεόντιο¹⁹⁷ έκτισε το πρώτο ναό του αγίου Δημητρίου. Γι' αυτό το λόγο η βασι-

192. Παλατινή Ανθολογία, I.10.70-3.

193. Chr. Milner, «The Image of the Rightful Ruler: Anicia Juliana's Constantinian Mosaic in the Church of Hagios Polyeuctos». P. Magdalino (ed.), *New Constantines*, 73 κ.ε., 79, σημ. 39, όπου βιβλιογραφία για το θέμα της χρονολόγησης του συμβάντος.

194. H. Leclercq, «Georges (saint)», στο Cabrol - Leclercq, *DACL*, 6.1, 1021.

195. F. Halkin, «Inscriptions graecques relatives a l'Hagiographie», *AB* 67 (1949) 105, όπου αναφέρονται κι άλλοι ναοί της περιοχής στον 6ο και 7ο αι.: Nakhité (623), Kafer (652), Sama (624/625).

196. M. Van Esbroeck, «Jean II de Jerusalem», 99, 101-107. P. Dévos, «L'année de la dédicace de Saint-Étienne à Jérusalem: 439», *AB* 105 (1987) 265-279.

197. Codex Theodosianus, VIII, 4, 32 και XII, 1, 177. Γ. Θεοχαρίδης, «Σίριμον ή Θεσσαλονίκη;

λική που βρέθηκε κάτω από την υπάρχουσα αποδίδεται σ' αυτόν¹⁹⁸. Αν κτίσθηκε απ' ευθείας ή πάνω στο ναύδριο, τον αρχαίο «σηκό» ή «οικίσκο» των μαρτυρολογίων (το και πιθανότερο) είναι άλλο θέμα. Πάντως ο ναός αυτός χρονολογείται στα 413/4 κ.ε., δηλαδή 110 χρόνια από το μαρτύριο του αγίου (303/305). Αν ο οικίσκος κτίστηκε αμέσως μετά το διάταγμα των Μεδιολάνων¹⁹⁹, θα μπορούσε να συμπίπτει προς τα 100 χρόνια από την ίδρυση του ναυδρίου ή ακόμη από την απελευθέρωση της Χριστιανικής θρησκείας και τον δημόσιο θρίαμβο του Κωνσταντίνου (312-315).

Το λείψανο του αγίου Βαβύλα Αντιοχείας θάφτηκε στη Δάφνη το 351 (= 100 χρόνια από το μαρτύριό του επί Δεκίου) με εντολή του Γάλλου, αδελφού του Ιουλιανού²⁰⁰.

Το Μαρτύριο (ναός) του μεγαλομάρτυρα αγίου Χριστοφόρου, που μαρτύρησε επί Δεκίου (249-251)²⁰¹ στη Νικομήδεια εγκαινιάζεται στις 22 Σεπ. (παραμονή Πρωτοχρονιάς με βάση τη Natalis Augusti, 23/24 Σεπ.) του 452, στα 200 (201) χρόνια από το συμβάν²⁰².

Το Πάνθεον της Ρώμης μετατρέπεται σε χριστιανικό ναό στις 13 Μαΐου 608, επί αυτοκράτορα Φωκά και πάπα Βονιφατίου Δ', και αφιερώνεται στην Θεοτόκο και τους Μάρτυρες²⁰³ (στη θέση ίσως των θεών και της Μεγάλης Μητέρας). Είναι μία από τις γιορτές του τύπου των Αγίων Πάντων²⁰⁴. Η τιμή προς τους Μάρτυρες είναι κάτι ανάλογο προς την τιμή των Μαρτύρων των εγκαινίων της Κωνσταντινούπολης που αποδίδει ο Ευσέβιος. Αν δε-

(Επανεξέτασις μιας κριτικής εξέτασεως της περί του αγίου Δημητρίου παραδόσεως)», *Μακεδονικά* 16 (1976) 270-271.

198. Γ. Θεοχαρίδης, «Σίρμιον ή Θεσσαλονίκη», 270, σημ. 2, όπου βιβλιογραφία.

199. Α. Μέντζος, *Το προσκύνημα του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης στα βυζαντινά χρόνια*, Αθήνα 1994, 43.

200. Θεοδώρητος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, 3, 6 κ.ε. Α. Φυτράκης, *Λείψανα και τάφοι μαρτύρων κατά τους τρεις πρώτους αιώνας*, Εν Αθήναις 1955, 59.

201. F. Halkin, *Hagiologie byzantine. Textes inédits publiés en grec et traduits en français*, Bruxelles 1986, [Subsidia Hagiographica, no 71] 32. Γ. Μεταλληνός, «Χριστόφορος, μάρτυς, 9 Μαΐου», *ΘΗΕ* 12, 357-358, όπου ο μάρτυρας Χριστόφορος, τον οποίο βάπτισε ο Βαβύλας στην Αντιόχεια, ταυτίζεται με τον άγιο του μαρτυρίου της Χαλκηδόνος. Άλλοι ομώνυμοι μάρτυρες ανήκουν σε ομάδες μαρτύρων.

202. L. Duchesne, «Inscription chrétienne de Bithynie», *BCH* 2 (1978) 289-299, col. 95. P. de Puniet, «Dedication des Eglises», *DACL*, 4.1, 402. H. Gregoire, «Inscriptions historiques byzantines», *Byzantion* 4 (1927/28) 461-465. V. Grumel, *La Chronologie*, 193-199. V. Grumel, «Indiction byzantin et Νέον Έτος», *REB* 12 (1954) 198 κ.ε..

203. P. de Puniet, *ό.π.*, 404. K. Ziegler, «Pantheon», στο Paulus, *RE*, XVIII.3, 729-730. Johann. Chron. Venet. = Paul. Diac. IV, 36 (Mon. Germ. Hist. script. VII 8, 20: *Papa Bonivatio (IV), petente iussit* (scil. Imperator Phocas im J. 608) *in reteri fano quod Pantheum vocatur oblati (sublati) ydolatriae sordibus ecclesiam beatae semperque virginis Mariae et omnium martyrum fieri*.

204. E. O. James, *Seasonal Feasts and Festivals*, 227.

χθούμε ότι το έτος 258 (29 Ιουνίου) έγινε η μεταφορά των λειψάνων των αγίων Πέτρου και Παύλου²⁰⁵, τότε απέχουν 350 χρόνια ή ακόμη σχεδόν 550 χρόνια από την παράδοση του επισκοπικού θρόνου από τον Πέτρο στον Λίνο το 55/6²⁰⁶. Το Χριστιανικό Πάνθεον ήταν μία έκφραση της ρωμαϊκής οικουμενικότητας, αφού την εποχή αυτή ο Φωκάς απαγορεύει τέτοια πρωτοβουλία για το Πατριαρχείο Κωνσταντινούπολης²⁰⁷.

Ο άγιος Αχιλλίος Λαρίσης σύμφωνα με τον βίο του έζησε τον 4ο αι. Όταν πέθανε θάφτηκε σε «λάρνακα» σε «ιερό τόπο», μάλλον ναό²⁰⁸. Μετά από 300 χρόνια από τον θάνατο του αγίου ο τάφος του αποκαλύφθηκε²⁰⁹. Πρέπει να έγιναν νέα εγκαίνια του ναού που περιείχε τον τάφο του.

Ο ναός του αγίου Ανδρέα Περιστεράς ανακαινίστηκε από τον άγιο Ευθύμιο το 870 στα πλαίσια της ιεραποστολής που οργάνωσε ο Φώτιος στον ελλαδικό χώρο²¹⁰. Η χρονιά αντιστοιχεί με τα 400 χρόνια των εγκαινίων των Αγίων Αποστόλων Κωνσταντινούπολης (370), όταν είχαν κατατεθεί τα λείψανα του Πρωτοκλήτου αποστόλου²¹¹.

Ο Ναός της αγίας Μαρίας της Νέας, η οποία πέθανε γύρω στο 902, κτίζεται στη Βιζύη 25 χρόνια (= 1/4 αιώνα) από τον θάνατό της, γύρω στο 927²¹².

Η ανακομιδή των λειψάνων του οσίου Λουκά (†953, 7 Φεβ.) στο νέο καθο-

205. Την 29η Ιουνίου 258 επί πάπα Ρώμης Σίξτου Β΄ έγινε η μετακομιδή των λειψάνων τους στην κατακόμβη του αγίου Σεβαστιανού. Βλ. Β. Στεφανίδης, *Εκκλησιαστική ιστορία*, 315-316. *ΘΗΕ*, τομ. 10, 210.

206. *Liber Pontificalis* (εκδ. A. Duchesne), tom. I, 14, 51-52. A. Harnack, *Die Chronologie der Altchristlichen Literature bis Eusebius*, Leipzig 1897, 144 κ.ε.

207. Τηλ. Λουγγής, *Επισκόπηση*, Α΄, 146.

208. Α΄ βίος: *καί τῆ ἐτοιμασθείσῃ ἐνθέμενοι λάρνακι ἐν ἱερῷ τόπῳ κρυφίως κατέθεντο*. Δ. Σοφιανός, «Ο άγιος Αχιλλίος Λαρίσης. Ο αρχικός ανέκδοτος βίος (Θ΄ αι.) και η μεταγενέστερη διασκευή του (ΙΓ΄ αι.). Ανέκδοτα υμνογραφικά κείμενα», *MNE* 3 (1990) 147, στ. 389. Για τη σημασία του χωρίου βλ. Στ. Γουλούλης, «Ο τάφος του αγίου Αχιλλίου και η τιμή των λειψάνων του στη Λάρισα μέχρι το 885 μ.Χ.», *Πρακτικά του Α΄ Ιστορικού-Αρχαιολογικού Συμποσίου, «Λάρισα: Παρελθόν και Μέλλον»*, Λάρισα 1985, 214, 220-222. Ομοίως και τη σωρή της αγίας Μαρίας της Νέας *εις τήν καθολικὴν ἐκκλησίαν ἀπάγουσι* (δηλ. το ναό της Αγίας Σοφίας) *καί ἐν ἱερῷ τόπῳ τὸ ἱερόν σώμα κατατιθέασι*. Βλ. *Vita S. Mariae Junioris*, *AASS*, Novembris IV, 697.

209. Δ. Σοφιανός, «Ο άγιος Αχιλλίος Λαρίσης», 147, στ. 393-399: *Καί ἦν ὁ θησαυρὸς ὑπὸ τὴν γῆν χρονίως κρυπτόμενος. οἱ δὲ τῶν παίδων παῖδες... ἀγνοήσαντες... δημάραντο ἐπὶ τριακοσίοις, ὡς φασιν ἔτεσιν*.

210. Ε. Κατή, *Η ιστορία της Ιεράς μονής αγίου Ανδρέα Περιστεράς*, Θεσσαλονίκη 1997 [Μεταπτυχιακή εργασία Θεολογικής Σχολής ΑΠΘ], 30 κ.ε, όπου βιβλιογραφία.

211. Μαλάλας, έκδ. Βόννης, 484. Θεοφάνης, έκδ. Βόννης, I, 352. C. Mango, «Constantine's Mausoleum and the Translation of Relics», *BZ* 83.1 (1990) 51-61, όπου βιβλιογραφία.

212. *Vita S. Mariae Junioris*, *AASS*, Novembris, IV, 688-705, Bruxelles 1925, 697-702: *τὸ δὲ τῆς ὁσίας ἁγίων λείψανον ὧν τε καὶ ἀνελλιπὲς εἶναι διαμολόγουν... πέμπτον καὶ εἰκοστὸν ἔτος κείμενον*. Σ. Κίσσας, «Ο βίος της αγίας Μαρίας της Νέας ως πηγή για την Αρχαιολογία και Ιστορία της Τέχνης», *BF* 14.1 (1989) 255-264. C. Mango, «The Byzantine Church at Vize (Bizye) in Thrace and St. Mary the Younger», *ZRVI* XI (1968) 9-13.

λικό της μονής έγινε την εορτή της Αναλήψεως, στις 3 Μαΐου 1011. Εκτιμάται ότι η διακόσμηση έγινε στη συνέχεια, αλλά το 1011 το καθολικό ήταν έτοιμο για να στεγάσει στην κρύπτη τη λάρνακα του αγίου, αντικαθιστώντας το παλαιό ευκτήριο που είχε κτισθεί περί το 955²¹³. Πιθανόν το 1011 έγιναν τα εγκαίνια του νέου ναού του οσίου Λουκά, η οποία συμπίπτει με τα 100 χρόνια από την κουρά και την σχεδόν ταυτόχρονη εγκατάσταση του οσίου στο όρος Ιωαννίτζη στη Φωκίδα. Στο Στείρι ο όσιος Λουκάς ήλθε μόλις το 946²¹⁴. Επίσης το μετόχι της μονής του Οσίου Λουκά στο Αλιβέρι της Εύβοιας κτίζεται το 1013/14²¹⁵.

Ο καθεδρικός ναός στο Απαγνί της Ιταλίας κτίστηκε από τον επίσκοπο Άγιο Πέτρο, ο οποίος ξεκίνησε από τους Αγίους Τόπους και πέθανε στις 3 Αυγούστου 1105. Η κρύπτη του καθεδρικού ναού στο Απαγνί εγκαινιάζεται το 1255, όπως και ο ναός επισκευάζεται, στα 150 χρόνια από τον θάνατό του²¹⁶.

Ο Άγιος Κλήμης (Περίβλεπτος) Αχρίδος τοιχογραφείται το 1294/95²¹⁷, χρονιά που αντιστοιχεί με τα 400 χρόνια του διορισμού του αγίου Κλήμεντος στην επισκοπή Βελίτσας (= 894), ταυτιζόμενη με την περιοχή Αχριδών²¹⁸.

Το Καθολικό της μονής Μεγάλου Μετεώρου (την οποία ο κτήτορας Αθανάσιος υπήγαγε στην πατριαρχική μονή του αγίου Νικολάου Τρικάλων²¹⁹), αφιερωμένο στη Μεταμόρφωση του Σωτήρος ανεγείρεται το 1387/88²²⁰, αλλά τοιχογραφείται σχεδόν έναν αιώνα μετά το 1483²²¹, δηλαδή 100 ή 101 χρόνια από την κοίμηση του κτήτορα της μονής οσίου Αθανασίου Μετεωρίτου (πιθα-

213. M. Chatzidakis, «À propos de la date du fondateur de Saint-Luc», *C. Arch.* 19 (1969) 129. Δ. Σοφιανός, «Η μονή του Οσίου Λουκά. Έλεγχος και κριτική της αξιολογίας και ερμηνείας των πηγών», *MNE* 4 (1992) 55-79 (ανάτυπο).

214. Δ. Σοφιανός, *Όσιος Λουκάς. Ο Βίος του οσίου Λουκά του Στειριώτη. Προλεγόμενα-μετάφραση-κριτική έκδοση του κειμένου*. Αθήνα 1989 [Ακρίτας, Αγιολογική Βιβλιοθήκη 1], 35-39. Τα δύο χρονικά σημεία αναφέρονται στην είσοδο στη μοναστική πολιτεία (910/11) και στην Ανάληψη-είσοδο του Χριστού στον Ουρανό. Συνδυάζονται δύο φάσεις μνήσεως: ο μητρικός θάνατος (κουρά) και η εν δόξη ανάδειξη του αγίου στα δεξιά, δηλαδή κατάταξη στα δεξιά του θρόνου του Θεού εις τύπον Χριστού. Η μετακομιδή των λειψάνων σημαίνει την αγιοποίηση.

215. F. Halkin, «Inscription grecque relatives à l' Hagiographie», *AB* 71 (1953) 341-342.

216. M. Q. Smith, «Anagni. An Example of Medieval typological Decoration», *Papers of the British Schools at Rome*, 33 (1965) 1-47. Αυτό σημαίνει ότι οι τοιχογραφίες χρονολογούνται όχι προς το 1250, όπως έχει προταθεί, αλλά προς το 1255.

217. P. Miljković-Pepok, *L'œuvre des peintres Michel et Eutyeh*, Skorje 1967, 249 κ.ε. V. Djurić, *Byzantinische Fresken in Jugoslawien*, Muenchen 1976, 23-25.

218. R. Janin, «Κλήμης (ο Βουλγαρίας)», *ΘHE* 7, 643-645.

219. Σ. Γουλούλης, «Έστω δέ και μετά γνώμης του ηγουμένου του αγίου Νικολάου», *Τρικαλίνα* 14 (1994) 193-200.

220. Ν. Βέης, «Σύνταγμα των επιγραφικών μνημείων Μετεώρων και της πέριξ χώρας μετά σχετικών αρχαιολογημάτων», *Βυζαντίς Α'* (1909) 583-586.

221. E. Georgitsoyanni, *Les peintures murales du Vieux Catholicon du monastère de la Transfiguration aux Metéores (1483)*, Athènes, 1993, 37-38.

νόν το 1382/83)²²², αν όχι του 1380/81²²³.

Το παρεκκλήσιο του αγίου Ευθυμίου στη Βασιλική του αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης τοιχογραφείται το 1303²²⁴, στα 1000 χρόνια του μαρτυρίου του (303).

IV. Πρώτα συμπεράσματα: μέχρι ποιου σημείου η ιστορία γίνεται τελετουργία;

1) Οι επέτειοι δεν ήταν όπως φαίνεται απλές αναμνηστικές γιορτές, αλλά είχαν θρησκευτικές ρίζες, κυρίως στην Ορφική-διονυσιακή θεολογία. Πριν κυριαρχήσει το στοιχείο της επίδειξης πλούτου και δύναμης, είχαν χωρίς ή μαζί μ' αυτό και το νόημα της αναδόμησης του πολιτικού συστήματος μιας κοινωνίας. Το υπάρχον «σύστημα» πρώτα στηριζόταν στον ηγέτη της (ζωντανό ή νεκρό, τύπο της αναγεννώμενης θεότητας), στον φιλόσοφο, τον άγιο, κοκ, οι οποίοι ως εκπρόσωποι του Λόγου ανανέωναν τους θεσμούς και τα δημόσια έργα. Οι αλλαγές είχαν σκοπό την ανάδειξη μιας κοινωνίας με τάσεις αναστροφής του ρου της ιστορίας, και επιβολής της χρονικής περιοδικότητας,

222. Ο Ν. Βέης, «Συμβολή», 213-215, σχολιάζοντας μία χαμένη επιγραφή αναφερόμενη στην κοιμήση του οσίου Αθανασίου, την οποία αναφέρουν παλαιότεροι περιηγητές, καταλήγει να την χρονολογεί το 1383 [έτος 68<91>, ινδ. ζ´]. Ωστόσο ο L. Heuzey και ο P. Uspenskij, δίνουν χρονολογία [68<.>, ινδικτιώνος ε´ (= 1382)]. Ο Ν. Γιαννόπουλος, «Τα εν Θεσσαλία Μετέωρα», *Νεολόγου Εβδομαδιαία Επιθεώρησις*, τομ. Α´ (1892) 542, αρ. 4, έδωσε αρχικά τη χρονολογία [68<.> ινδ. ε´], αλλά αργότερα διά μέλανος συνεπλήρωσε την χρονολογίαν τῆς επιγραφῆς... 6982 ινδ ζ´.

223. Ο Δ. Σοφιανός, *Ο όσιος Αθανάσιος ο Μετεωρίτης. Βίος - Ακολουθία - Συναξάρια*, Μετέωρα 1990, 37-39, 57-58, χρονολογεί το θάνατο του αγίου στα 1380 περίπου, πάντως πριν από το Νοέμβριο του 1381, όταν ο διάδοχός του Ιωάννης-Ιωάσαφ υπογράφει ως απλός μοναχός στη Σύνοδο που έγινε στη μονή αγίου Νικολάου Τρικάλων για τα κτήματα της μονής Μεγάλων Πυλών [βλ. Δ. Σοφιανός, *Τρικαλινά* 10 (1990) 29]. Όμως ο Αθανάσιος είχε ήδη παραιτηθεί και είχε ορίσει διάδοχό του τον Μακάριο, ο οποίος υπογράφει κι αυτός στην ίδια Σύνοδο ως «ιερομόναχος» και «Πατήρ του Μετεώρου». Ο Αθανάσιος ήταν αρχικά κτήτωρ και πνευματικός του κελλίου, αλλά από κάποια στιγμή παρέδωσε την δεύτερη ιδιότητά του στον Μακάριο. Ο Ιωάννης ήταν β´ ιδιοκτήτης (κτήτωρ) της μονής και μ' αυτή την ιδιότητα υπογράφει στη Σύνοδο, χωρίς αναφορά στον πρώην βασιλικό του τίτλο. Το έγγραφο του 1381 δεν αποτελεί κριτήριο, αν ο Αθανάσιος ζούσε ή όχι.

Αν ισχύει το κριτήριο της 100ετίας ο Αθανάσιος θα πέθανε ή το 1382 (= ινδικτιώνα ε´), όπως δίνουν οι L. Heuzey και ο P. Uspenskij (= 101 χρόνια) ή το 1383 (100 χρόνια), που είναι το λιγότερο πιθανό, λόγω του μη αξιόπιστου της εκ των υστέρων ανεπίσημης διόρθωσης του Ν. Γιαννόπουλου, στον οποίο στηρίζεται ο Ν. Βέης.

224. Γ. & Μ. Σωτηρίου, *Η βασιλική του αγίου Δημητρίου της Θεσσαλονίκης*, Αθήνα 1952, τομ. 1, σ. 214. Th. Gouma-Peterson, «The Parecclesion of St. Euthymios in Thessalonica. Art and Monastic Policy under Andronicos II», *The Art Bulletin* 58 (1976) 168-182. Th. Gouma-Peterson, «Christ as Ministrant and the Priest as Ministrant of Christ in a Palaeologan Program of 1300», *DOP* 32 (1978) 199-216.

που ήταν νόμος του κόσμου. Η κλεψύδρα του χρόνου γύριζε στην αρχή σημαίνοντας επιστροφή (Return) στην αρχέγονη κατάσταση δημιουργίας της ζωής της. Γι' αυτό ήταν απαραίτητο να αναδειχθεί ο ρόλος των Προγόνων ή των εκπολιτιστών Ηρώων που θεμελίωσαν τον πολιτισμό της. Αυτό το ρόλο είχαν τελετές, όπως τα Μυστήρια, οι Ludi, τα lustra κτλ, αλλά και μνημειακά σύνολα (Forum Ρώμης-Κωνσταντινούπολης, κοκ).

2) Η στροφή στο παρελθόν είχε το νόημα όχι απλά της σύνδεσης με τις ρίζες της κοινωνίας, αλλά της παροχής νομικής κάλυψης, δικαιώματος κατοχύρωσης από σφετεριστές γης και εξουσίας, στοιχεία που ανήκαν στους Ήρωες και Προγόνους ενός τόπου. Δύσκολα μετακινείται ένας λαός που κατέχει τους τάφους των προγόνων, κι αν δεν υπάρχουν τάφοι, «μεταφέρονται» (Κωνσταντινούπολη).

3) Η «επιστροφή» σε συγκεκριμένη χρονική στιγμή σήμαινε πρώτα αλλαγή νοοτροπίας, κάθαρση από το παλαιό ή νομοθετική αποκήρυξη του και κατοχύρωση του νέου, ακόμη και ένοπλη διεκδίκηση, που σήμαινε απάλειψη της παλαιάς κατάστασης. Η επιβολή του νέου χρειάζεται το «ξήλωμα» ή ανατροπή του παλαιού (κάθαρση, Lustratio), που γίνονται σε χρόνο μηδέν. Όλα τα φαινόμενα της ανθρώπινης δημιουργικότητας (renovatio), που εδώ ταυτίζεται με την καταστροφή και αναδημιουργία, συνειδητά ή υποσυνείδητα, εντεινόταν στα σημεία των χρονικών περασμάτων από μία εποχή (συνήθως αιώνα/ες) σε άλλη. Η ανανέωση (= πέρασμα σε νέα εποχή) ενός κράτους δεν γίνεται μόνον με οικοδομικά έργα ή γραπτά κείμενα, αλλά και με λήψη αποφάσεων (έκδοση νόμων, εκκλησιαστικών κανόνων κοκ), δημόσιες τελετές.

4) Η «τυχαία» σύμπτωση (όταν δηλαδή δεν υπάρχουν ενδείξεις ύπαρξης πολιτικής βούλησης, ακόμη και σε λανθάνουσα μορφή) τέτοιων ιστορικών γεγονότων που συμβαίνουν σε επετείους, δεν καταργεί κατ' ανάγκην τον ρόλο τους στην δημιουργία της ιστορίας, και πάντως πρέπει να δοθεί προσανατολισμός σε νέα ερμηνευτική προσέγγιση από τον ιστορικό.

5) Προκύπτει μία ακόμη μέθοδος που μπορεί να εφαρμοσθεί σε περιπτώσεις μνημείων λόγου και τέχνης, όπου ακόμη υπάρχουν προβλήματα χρονολόγησης. Ίσως προκύπτει άλλο ένα κριτήριο, το τελευταίο στην κλίμακα αξιολόγησης, που πρέπει να λάβει ο ερευνητής υπόψη του.

Μία κριτική θεώρηση του συστήματος των επετείων απαιτεί να ευρεθεί η χρυσή τομή ανάμεσα σε δύο τάσεις: την «έκφραση» και την «ερμηνεία» ενός γεγονότος, όταν αυτό νοηματοδοτείται όχι αυτό καθ' εαυτό, αλλά φορτίζεται με εμπειρίες του παρελθόντος, δηλαδή ως σημείο επανεκκίνησης των δεδομένων ή επιστροφής σε μια αρχή. Όταν υπάρξουν δημιουργοί που θα συλλάβουν το «πέρασμα» από πριν και θα προωθήσουν τις εξελίξεις με βάση ένα

οριακό χρονικό σημείο, τότε επηρεάζουν την δυναμική τους, δηλαδή δημιουργούν ιστορία. Αν σε αντίθετη περίπτωση οι κριτές είναι σύγχρονοι ή έπονται, μπορεί να συνιστούν εκ μέρους των μία σύγχρονη, ακόμη και εκ των υστέρων πολιτική εκμετάλλευση της ιστορίας. Ο «πνιγμένος πιάνεται από τα μαλλιά του».

Οι επέτειοι δεν μπορούν να καταργήσουν την δυναμική των πολιτικών και κοινωνικών εξελίξεων. Αν μια κοινωνία δεν είναι έτοιμη, δεν μπορεί να υποστεί εξέλιξη και να αναδημιουργηθεί. Ούτως ή άλλως σε λαούς που έχουν ιστορική συνείδηση, δηλαδή σημείον αναφοράς στο παρελθόν, είναι θέμα ελεύθερης επιλογής των, αν θα στραφούν σ' αυτό για να ξαναχτίσουν απ' την αρχή τον κόσμο που τους δημιούργησε.

SUMMARY

THE ROLE OF THE CENTENARY ANNIVERSARIES IN LITERARY AND ARTISTIC WORKS

The present study is concerned with the practice of centenary commemoration, with a special regard to examples taken from the history and art of Ancient Greece, Rome and Byzantium. The Idea of centennial change is first detected in Religion, beginning with the orphic theology, then in the History and art of ancient and medieval political establishments, to the degree that those were influenced by the former. Those were not simple commemorative feasts. Instead, they had a sense of restructuring the political system in the given societies, in combination with the rise of a leader (symbolizing in its origins the reborn floral deity) and also the important decision-making and artistic creation.

Monuments reflecting political aspirations were inaugurated in an appropriate timing that could be portrayed as a step towards a new era. What the historian needs to find out is whether and to what degree did temporal landmarks influence human action and thus created History. It is of primary importance to apply the presently described method to monuments of letters and art which have received no definite dating yet. This new method of dating may be added to those existing already and researchers can take it into account.